

DECRETUM XVII

Hec pars continet¹ speculativas sanctorum Patrum sententias de fide, caritate et spe²

1

³Tanta dignitas humane conditionis esse scitur⁴, ut non solum iubentis sermone, ut alia sex dierum opera, sed consilio sancte Trinitatis, et opera divine maiestatis creatus sit homo, ut ex primo conditionis honore intelligeret quantum suo Conditori deberet, dum tantum in conditione mox dignitatis privilegium prestitit ei Conditor ut tanto ardentius amaret Conditoem, quanto mirabilius se ab eo conditum intelligeret. Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Nec ob hoc solum quod sancte Trinitatis consilio sic ab excellentia Conditoris conditus sit⁵, sed etiam quod ad imaginem et similitudinem suam ipse Creator omnium eum creavit, quod nulli alii ex creaturis donavit. Que imago diligentius interioris hominis nobilitate est consideranda. Primo siquidem, ut sicut Deus semper ubique totus est, omnia vivificans, movens, et gubernans, sicut Apostolus confirmat dicens quod in eo vivimus, movemur, et sumus, sic anima in suo corpore ubique tota viget, vivificans illud, movens et gubernans. Neque enim in maioribus sui corporis membris maior est, in minoribus minor; sed in minimis tota, et in maximis tota. Et hec est imago unitatis omnipotentis Dei quam anima habet in se, que quoque quamdam sancte Trinitatis habet similitudinem. Primo in eo, quia sicut Deus est, vivit et sapit, ita anima secundum suum modum est, vivit et sapit. Est quoque et alia Trinitatis similitudo in ea qua ad imaginem sui Conditoris perfecte quidem et summe Trinitatis, que est in Patre, et Filio et Spiritu sancto condita est. Et licet unius sit illa nature, tres tamen in se dignitates habet, id est, intellectum, voluntatem, memoriam. Quod idem licet aliis verbis, in evangelio designatur, cum dicitur, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, id est, ex toto intellectu, et ex tota voluntate, et ex tota memoria. Nam sicut ex Patre generatur Filius, ex Patre et Filio procedit Spiritus sanctus, ita per intellectum generatur voluntas, et ex his item ambobus procedit memoria, sicut facile a sapiente quolibet intelligi potest. Nec enim anima perfecta potest esse sine his tribus, nec horum trium unum aliquid, quantum ad suam pertinet beatitudinem, sine aliis duobus integrum constat. Et sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus, non tres dii sed unus est Deus, tres habens personas, ita et anima intellectus, anima voluntas, anima memoria, non tamen tres anime in uno corpore, sed una anima tres habens dignitates, atque in his tribus eius imaginem mirabiliter gerit in sua natura noster interior homo, ex quibus quasi excellentioribus anime dignitatibus iubemur diligere Conditoem, ut quantum intelligitur, diligatur, et quatenus diligitur semper in memoria habeatur. Nec solum sufficit de eo intellectus, nisi fiat voluntas in amore; nec duo hec sufficiunt, nisi memoria addatur, qua semper in mente intelligentis et diligentis maneat Deus, sic ut nullum possit esse momentum, quo presentem eum non habeat memoria. Et hec de imagine habeto. Nunc ergo⁶ de similitudine aliqua intellige, que in moribus cernenda est, ut sicut Deus creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit caritas est, et bonus est, et iustus, patiens, mundus, et misericors⁷, et cetera virtutum insignia que de eo leguntur, ita homo creatus est, ut virtutes easdem haberet, quas quanto plus quisque in semetipso habet, tanto propinquior est Deo, et maiorem sui Conditoris gerit similitudinem. Quando vadit aliquis per devia vitiorum et divortia

criminum, ab hac nobilissima sui Conditoris similitudine degener oberrat; tunc fiet de eo quod scriptum est, Et homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis. Quis maior honor potuit homini esse quam ut ad similitudinem sui Conditoris conderetur, et eisdem virtutum vestimentis ornaretur quibus et Conditor? Ita nullum debet esse momentum, quo homo utens Dei bonitate et misericordia, non sit memor eius⁸ de quo scriptum est, Dominus regnavit, decorem indutus est, id est, omnium virtutum et totius bonitatis decore ornatus. Sed quod maius homini potest esse dedecus, aut infeliciores miseria, quam ut hac similitudinis gloria Dei conditoris amissa, ad informem et irrationabilem brutorum iumentorum dilabatur similitudinem? Quapropter quisque diligentius prime conditionis sue excellentiam, et verendam sancte Trinitatis in seipso imaginem agnoscat, honoremque similitudinis divine ad quam creatus est, nobilitate morum, exercitio virtutum, dignitate meritorum habere contendat, ut quando apparebit qualis sit, similis ei appareat, qui se mirabiliter ad similitudinem suam in primo Adam condidit, mirabiliusque in secundo reformavit. (*Aug. tract. de primi hominis creatione, tomo IX*)

¹ Hec pars continet CRPVS; Hec septimadecima pars cont. LM

² car. et spe CPS; spe, car. L; spe et car. M. M *adds capitulatio 1 -137*

³ Quanta sit dignitas conditionis humanae, et ne quis ab ea servili conditione degeneret *add. as rubr. M*

⁴ scitur CPS; dignoscitur M

⁵ [sit excellenter a Conditore conditus] *add. M²*

⁶ ergo CPS; vero M

⁷ [multum et misericors] *add. M²*

⁸ Ita - eius *in square brackets M, Haec in Aug. non leguntur add. M²*

2

⁹*Augustinus ad litteram*

Animam vero non esse corpoream non me putare, sed plane scire, audeo profiteri; tamen habere posse corporis et corporalium omnino membrorum similitudinem quisquis negat potest negare animam que in somnis videt vel ambulare se, vel sedere, vel hac atque illac egressu, aut etiam volatu ferri ac referri, quod sine quadam similitudine corporis non fit. Proinde si hanc similitudinem etiam apud inferos gerit, non corporalem, sed corpori similem, ita etiam in locis videtur esse non corporalibus, sed corporalium similibus, sive in requie, sive in doloribus. Quanquam et illud me nondum invenisse confiteor, inferos appellatos, ubi iustorum anime requiescunt. Et Christi quidem animam venisse usque ad ea loca in quibus cruciantur peccatores, ut eos solveret a tormentis, quos esse solvandos occulta sua nobis iustitia iudicabat, non immerito creditur.

(*de Genesi ad litteram lib.12, c. 33*)

⁹ Quod anima cum sit incorporea corporis tamen possit habere similitudinem *add. as rubr. M*

3

¹⁰ Me non parum movet, quamvis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, secundum carnem tamen in lumbis Abrahe constitutum Levi decimatum, et ibi constitutum secundum carnem Christum non decimatum. Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem, secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerit Marie caro. Quapropter nec Levi nec Christus in lumbis Abrahe secundum animam,

secundum carnem vero, et Levi et Christus. Sed Levi secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem. Cum enim sit in semine et visibilis corpulentia, et invisibilis ratio, utrumque cucurrit¹¹ ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Marie, quod¹² et ipsum eo modo conceptum et exortum est; Christus autem visibilem carnis substantiam de carne virginis sumpsit. Ratio vero conceptionis eius non a semine virili, sed de longe aliter ac desuper venit. Proinde secundum hoc quod de matre accepit, etiam de¹³ lumbis Abrahe fuit. Ille est ergo decimatus in Abraham, qui licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit in lumbis eius, quemadmodum in sui patris etiam ipse Abraham, id est qui est sic natus de patre Abraham, quemadmodum de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in membris repugnantem legi mentis, et invisibilem concupiscentiam, quamvis eam casta et bona iura nuptiarum non sinant valere, nisi quantum ex ea possunt generi substituendo prospicere. Non autem et ille ibi decimatus est, cuius caro inde non fervorem vulneris, sed materiam medicaminis traxit. Nam cum ipsa decimatio ad prefigurandam medicinam pertinuerit, illud in Abrahe carne decimabatur quod curabatur, non illud unde curabatur. Eadem namque caro non Abrahe tantum, sed ipsius primi, terrenique hominis simul habebat et vulnus prevaricationis, et medicamentum vulneris. Vulnus prevaricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, que per omnem inde propagatam carnem seminali ratione quasi transcribitur. Medicamentum autem vulneris in eo quod inde sine opere concupiscentiali in sola materie corporali per divinam conceptionis formationisque rationem de virgine assumptum est, propter mortis sine iniquitate consortium, et sine falsitate resurrectionis exemplum.

(*ibidem lib. 10, cap. 20*)

¹⁰ Quod etiam Christus secundum carnem fuit in lumbis Abrahe quando Levi decimatus est. Augustinus *add. as rubr. M; break CRS, no break P*

¹¹ cucurrit CPS; concurrir VM; [cucurrit] *add. M*

¹² [quia] *add. M*

¹³ de CPS; in [de] M

4

¹⁴ *Augustinus in Enchiridion*¹⁵

A parvulo enim recens nato usque ad decrepitem senem, sicut nullus est prohibendus a baptismo, ita nullus est qui non peccato moriatur in baptismo. Sed parvuli tantum originali, maiores autem etiam his omnibus moriuntur peccatis, quecumque male vivendo addiderunt ad illud quod nascendo traxerunt.

Sed ideo etiam ipsi peccato mori plerumque dicuntur, cum procul dubio non uni, sed multis peccatis omnibusque moriantur, quecumque iam propria commiserunt, vel cogitatione, vel locutione, vel opere. Quia etiam per singularem numerum pluralis numerus significari solet, sicut ait ille, Uterumque armato milite complent,¹⁶ quamvis hoc multis militibus fecerint. Et in nostris litteris legitur, Ora ergo ut auferat a nobis serpentem. Non ait serpentes, quos patiebatur populus, ut hoc diceret et innumerabilia talia. Cum ergo et illud originale unum alio¹⁷ numero significatur, quando dicitur in remissionem peccatorum baptizari parvulos, nec dicimus in remissionem peccati, illa contraria locutio est, qua per pluralem locutionem significatur numerus singularis, sicut in Evangelio de Herode mortuo dictum est, Mortui sunt enim qui querebant animam pueri. Non dictum est, mortuus est. Et in Exodo, Fecerunt, inquit, sibi deos aureos, cum unum

vitulum fecerint tantum, de quo dixerunt, Hi sunt dii tui, Isrel, qui te eduxerunt de terra Egipti. Et hic pluralem ponentes pro singulari.

(*cap. 42, 43, 44*).

¹⁴ Quod omnia peccata in baptismo deleantur *add. as rubr.* M

¹⁵ -ion CPS; -io M

¹⁶ (VIRG. 2 Aeneid. Nume. 21) *add.* M

¹⁷ [plurali] *add.* M

5

¹⁸ Quamvis et in illo peccato uno, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines pertransiit, propter quod etiam parvuli baptizantur, possint intelligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia est illie, quia homo in sua potius esse quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credit; et homicidium, quia semetipsum precipitavit in mortem; et fornicatio spiritalis, quia integritas mentis humane serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plusquam illi sufficere debuit appetivit; et si quid aliud in hoc uno admissio diligenti consideratione inveniri potest.

(*Enchirid. cap. 45*)

¹⁸ Quod in uno Adae peccato plura inveniantur peccata. Ex eodem *add. as rubr.* M; *break* CS, *no break* PV

6

¹⁹ Parentum quoque peccatis parvulos obligari, non solum primorum hominum, sed etiam suorum de quibus ipsi nati sunt non improbabiler dicitur. Illa quippe divina sententia, Reddam peccata patrum in filios, tenet eos utique antequam per regenerationem ad Testamentum Novum incipiant pertinere.²⁰ Quod Testamentum prophetabatur, cum diceretur per Ezechielem, non accepturos filios peccata patrum suorum, nec ulterius futuram in Isrel parabolam illam, Patres manducaverunt unam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt. Ideo enim quisque renascitur, ut salvetur²¹ in eo quicquid peccati est cum quo nascitur. Nam peccata que male agendo postea committuntur, possunt et penitendo sanari, sicut etiam post baptismum fieri videmus. Ac per hoc non est instituta regeneratio nisi quia vitiosa est generatio, usque adeo ut etiam de legitimo matrimonio procreatus dicat, In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit. Neque hic dixit, in iniquitate vel peccato, cum et hoc recte dici possit, sed iniquitates et peccata dicere maluit. Quia etiam in illo uno quod in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est, ut in eo mutaretur et converteretur in necessitatem mortis humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui, plura peccata et alia parentum, que²² non ita possunt mutare naturam, reatu tamen obligant filios, nisi gratuita gratia et misericordia divina subveniat.

(*cap. 46*).

¹⁹ Parvulos ante baptismum parentum suorum peccatis obligari. Ex eodem *add. as rubr.* M

²⁰ (Cap. 18.) *add.* M²

²¹ [solvatur] *add.* M²

²² [qui etsi] *add.* M²

7

²³Sed de peccatis aliorum parentum, quibus ab ipso Adam usque ad patrem suum, progenitoribus suis quisque succedit, non immerito disceptari potest, utrum omnium malis actibus, et multiplicatis delictis originalibus quis cum nascitur implicetur, ut tanto peius quanto posterius quisque nascatur. An propterea Deus in tertiam et quartam generationem de peccatis parentum eorum posteris comminetur, quia iram suam quantum ad progeneratorum culpas non extendit ulterius moderatione miserationis sue, ne illi quibus regenerationis gratia non confertur, nimia sarcina in ipsa sua eterna dampnatione premerentur, si cogerentur ab initio generis humani omnium precedentium parentum suorum originaliter peccata contrahere et penas eis debitas pendere.²⁴ An aliud aliquid de re tanta Scripturis sanctis diligentius perscrutatis tractatis valeat, vel non valeat reperiri, temere affirmare non audeo.

(cap. 47).

²³ De eadem re. Ex eodem *add. as rubr. M; break CRS, no break PV*

²⁴ -tum suorum orig. - pendere *over erasure V²*

8

48²⁵

Illud tamen unum peccatum, quod tam magno in loco et habitatione felicitatis²⁶ admissum est, ut in uno homine originaliter, atque ut ita dixerim radicaliter, totum genus humanum dampnaretur, non solvitur ac diluitur, nisi per unum mediatorem Dei et hominum, Iesum Christum, qui solus potuit ita nasci ut ei opus non esset renasci.

(cap. 48).

²⁵ 48 CPS; *om. R; Originale delictum non posse solvi, nisi per Christum. Ex eodem M*

²⁶ [magnum in loco et habitu tante infoelicitatis, sic hodie August.] *add. M²*

9

²⁷Iam vero de resurrectione carnis, non sicut quidam revixerunt iterumque sunt mortui, sed in eternam vitam, sicut Christus ipse resurrexit, quemadmodum possim breviter disputare, et omnibus questionibus, que de hac re moveri solent, satisfacere, non inveno. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati sunt hominum, atque nascentur, et mortui sunt atque morientur, nullo modo potest dubitare Christianus.

(cap. 84).

²⁷ De resurrectione mortuorum. Item. Ex eodem *add. as rubr. M; no break CPV, break RS*

10

87²⁸

Unde primo occurrit de abortivis fetibus questio, qui iam quidem nati sunt in uteris matrum, sed nondum ita ut iam possint renasci. Si enim resurrecturos eos dixerimus, de his qui iam formati sunt tolerari potest utcumque quod dicitur. Informes vero abortus quis non proclivius perire arbitretur, sicut semina que concepta non fuerint?

Sed quis negare audeat, etsi affirmare non audeat, id acturam resurrectionem, ut quicquid forme defuit impleatur? Atque ita iam non desit perfectio que accessura erat tempore, quemadmodum non erunt vitia que accesserant tempore, ut neque in eo quod adversum atque contrarium dies attulerant, natura turpetur, sed integretur quod nondum erat integrum, sicut instaurabitur quod fuerat vitiatum.

(cap. 85).

²⁸ 87 CPS; De abortivis vel informibus partibus. Ex eodem M

11

88²⁹

Ac per hoc scrupulosissime quidem inter doctissimos queri ac disputari potest, quod utrum ab homine inveniri possit ignoro quando incipiat homo in utero vivere. Utrum sit quedam vita occulta que nondum motibus viventis appareat. Nam negare vixisse puerperia, que propterea membratim exsecantur et eiiciuntur ex uteris pregnantium, ne matres quoque, si mortua ibi relinquantur, occidant impudentia nimia videtur. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique iam mori potest. Mortuus vero, ubicumque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat mortuorum, reperire non possum.

(cap. 86).

²⁹ 88 CPS; Quid resurrecturus sit infans, etiamsi recepto vitali spiritu mortuus fuerit antequam natus. Ex eodem M

12

³⁰ *Augustinus dicit*

Animas hominum non esse dicimus ab initio inter ceteras intellectuales naturas, nec simul creatas, ut Origenes finxit, neque cum corporibus per coitum seminari, sicut Luciferiani, Cirillus et aliqui Latinorum presumentes affirmant, quasi nature consequentia serviente; sed dicimus corpus tantum per coniugii copulam seminari, Dei vero iudicio coagulari in vulva, et compingi atque formari; formato iam corpore, animam creari atque infundi, ut vivat in utero homo ex anima constans et corpore, egrediaturque vivus ex utero plenus humana substantia; creationem vero anime solum Creatorem omnium nosse.

(*De ecclesi. dogmati. cap. 14*) BD 20.1]

³⁰ Animam non humano semine propagari, sed formato iam corpore divinitus creari *add. as rubr.* M

13

*Quod due anime non sint in uno homine, sed una tantum. Item*³¹ *Augustinus*

Non duas animas esse dicimus in uno homine, sicuti quidam Iacobus et alii Sirorum disputatores scribunt, ut una animalis sit, qua animetur corpus, et immista sit sanguini, et altera spiritualis que rationem ministret; sed dicimus unam esse eandemque in homine, que et corpus sua societate vivificet, et semetipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut in sua substantia eligat cogitationem quam vult.

(*ibidem ca. 15*). BD 20.2]

³¹ Item CPM; *om. S*

14

Quod solus homo habeat substantivam animam. Item Augustinus

Solum hominem credimus habere animam substantivam ex qua corpus vivit, et rationem suam et ingenia vivaciter tenet³² Neque cum corpore moritur sicut Arabs³³ asserit, neque post modicum intervallum, sicut Zenon, quia substantialiter vivit. (*ibid. ca. 16) BD 20.3]*

³² [quae exuta corpore vivit, et sensus suos atque ingenia etc. Sic hodie August.] *add. M*²

³³ [Aratus habet August.] *add. M*²

15

Quod³⁴ pecudum anime cum carnis morte³⁵ finiantur. Item Augustinus

Pecudum anime non sunt substantive, sed cum ipsa carnis vivacitate nascuntur, et cum carne mortis finiuntur. Et ideo nec ratione reguntur, sicut Plato et Alexander putant, sed ad omnia nature incitamenta ducuntur³⁶.

(*ibid. ca. 17) BD 20.4]*

³⁴ Quod CRM; Ut PVS

³⁵ carnis morte CPS; carne mortis M

³⁶ *corr. fr. nascuntur Smg*

16

Quod anima humana non cum carne³⁷ moriatur. Item³⁸ Augustinus

Anima humana non cum³⁹ carne moritur, quia non cum carne, ut superius diximus, seminatur, sed formato in ventre matris corpore, Dei iudicio dicimus eam creari et infundi, ut vivat homo intus in utero, et sic nativitate procedat in mundo⁴⁰.

(*ibid. c. 18) BD 20.5]*

³⁷ non cum carne CPS; cum carne non M

³⁸ Item CPM; *om. S*

³⁹ *ss V*

⁴⁰ -do CPS; -dum M

17

Quod homo constet⁴¹ duabus substantiis. Item⁴² Augustinus

Duabus substantiis constat homo, anima tantum et carne. Anima cum ratione sua, et caro cum sensibus suis, id est visu, auditu, gustu, odoratu, et tactu, quos tamen sensus absque anime societate non movet caro, anima vero et sine carne rationem suam integram⁴³ tenet.

(*ibid. ca. 19) BD 20.6]*

⁴¹ *ex add. V, om. CPSM*

⁴² Item CRPV; *om. SM*

⁴³ -gram CPS; -gre M

18

Quod spiritus non tertius sit in substantia hominis⁴⁴, ut quidam affirmant. Item⁴⁵ August.

Non est tertius in substantia hominis spiritus, ut Didimus contendit, sed spiritus ipsa est anima. Anima vero pro spirituali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus est appellata. Anima vero ex eo vocatur quod ad vivificandum animet corpus. Tertium vero qui ab Apostolo cum corpore et anima inducitur spiritum, gratiam sancti Spiritus esse intelligamus, quam orat Apostolus ut integra perseveret in nobis, nec nostro vitio aut minuatur aut fugetur a nobis, quia Spiritus sanctus discipline effugiet fictum. (*ibid. ca. 20) BD 20.7]*

⁴⁴ spiritus - hominis CPS; sit tertius in substantia hominis spiritus M

⁴⁵ Item CPS; *om.* M

19

Quod Deus sicut ex nichilo bona facere potuit, ita, cum voluit, per incarnationis sue misterium etiam perdita bona reparavit. Gregorius in suis Moralibus dicit⁴⁶

Omnipotens Deus sicut ex nichilo bona facere potuit, ita, cum voluit, per incarnationis sue misterium etiam perdita bona reparavit.

(*lib. 4 Mora, cap. 8) BD 20.8a]*

⁴⁶ dicit CRPV; *om.* SM

20

⁴⁷Duas vero ad intelligendum se creaturas fecerat, angelicam videlicet et humanam. Utamque vero superbia perculit, atque ab statu ingenite rectitudinis fregit, sed una tegmen carnis habuit, alia vero nichil infirmum de carne gestavit. Angelus namque solummodo spiritus, homo vero et spiritus est et caro. Misertus ergo Creator ut redimeret, illam ad se debuit reducere, quam in perpetratione culpe ex infirmitate aliquid constat habuisse, et eo amplius debuit apostatam angelum repellere, quo cum a persistendi fortitudine corruit, nichil infirmum ex carne gestavit. Unde et recte Psalmista, cum misertum redemptorem hominibus diceret, ipsam quoque causam misericordie expressit, dicens, Et memoratus est quia caro sunt. Ac si diceret, Quo eorum infirma vidit, eo districte culpas punire noluit.

(*cap. 9). BD 20.8b]*

⁴⁷ Hominem ideo per Christum ad Dei gratiam revocatum, quia carnis infirmitate peccavit; apostatam vero angelum non posse reparari, quia sponte cecidit. Ex eodem *add. as rubr.* M; *no break* CPS

21

Quod tres Deus vitales spiritus crearet⁴⁸, unum, qui carne non tegetur, alium, qui carne tegetur, sed non cum carne moreretur, tertium, qui carne tegetur, et cum carne moreretur. Ex dialogo Gregorii⁴⁹

Habent etiam infideles fidem, sed utinam in Deum. Quam si utique haberent, infideles non essent. Sed hinc in sua perfidia redarguendi sunt, hinc ad fidei gratiam provocandi, quia si de ipso suo visibili corpore credunt quod minime viderunt, cur invisibilia non credunt, que corporaliter videri non possunt?⁵⁰ Nam quia post mortem carnis vivat anima, patet ratio, sed fidei admista. Tres quippe vitales spiritus creavit omnipotens Deus, unum qui carne non tegitur; alium qui carne tegitur, sed⁵¹ non cum carne moritur; tertium qui carne tegitur, et cum carne moritur⁵². Spiritus namque est qui carne non tegitur, angelorum; spiritus qui carne tegitur, sed cum carne non moritur, hominum; spiritus qui carne tegitur et cum carne moritur, iumentorum, omniumque brutorum animalium. Homo itaque, sicut in medio creatus est, ut esset inferior angelo, superior iumento, ita aliquid habet commune cum summo, aliquid commune cum infimo, immortalitatem scilicet spiritus cum angelo, mortalitatem vero carnis cum iumento, quousque et ipsam mortalitatem carnis gloria resurrectionis absorbeat, et inherendo spiritui caro servetur in perpetuum, quia et ipse spiritus inherendo carni servatur in Deum. Que tamen caro nec in reprobis inter supplicia perfecte deficit, quia semper deficiendo subsistit, ut qui spiritu et carne peccaverunt, semper essentialiter viventes, et carne et spiritu sine fine moriantur.

(lib. 4, ca. 2) BD 20.9]

⁴⁸ -ret CPS; -rit VM

⁴⁹ Ex dial. Greg. CPS; Ibid. M

⁵⁰ (Ibid. cap. 3.) *add.* M²

⁵¹ *in mg.* C

⁵² tertium qui - moritur *in mg.* C

22

Quod homo in prima conditione sua libero arbitrio donatus sit. Augustinus dicit⁵³ in libro de Civitate Dei⁵⁴

Libertati arbitrii sui commissus est homo statim in prima conditione, ut sola vigilantia mentis adnitente, etiam perfecta custodia perseveraret, si vellet, in id quod creatus fuerat. Postquam vero seductione serpentis per Evam cecidit a nature bono, perdidit pariter vigorem arbitrii, non tamen electionem, ne non esset suum quod emendaret peccatum, nec immerito indulgeretur quod arbitrio diluisset. Manet ergo ad querendam salutem arbitrii libertas, id est rationalis voluntas, sed admonente prius Deo et invitante ad salutem, ut vel eligat, vel sequatur, vel agat occasionem salutis, hoc est inspirationem Dei. Ut autem consequatur quod eligit, vel quod sequitur, vel quod occasione agit, Dei esse, libere confitemur. Initium ergo salutis nostre, Deo miserante, habemus⁵⁵, ut acquiescamus salutifere inspirationi, nostre potestatis est. Ut adipiscamur quod acquiescendo admonitioni cupimus⁵⁶, divini est muneris. Ut non labamur, adepto salutis munere, sollicitudinis nostre est, et celestis pariter adiutorii; ut labamur, potestatis nostre est et ignavie.

(Lib. De spiritu et anima, ca. 48) BD 20.10]

⁵³ dicit CRPV; *om.* S

⁵⁴ in lib. - Dei CPS; *om.* M

⁵⁵ (Haec non leguntur in Augustino) *add.* M²

⁵⁶ [quod adipisci desideramus] *add.* M²

23

Quod omnes homines in prevaricatione Ade naturalem possibilitatem perdidissent. Ex decretis Celestini pape, cap. 5

In prevaricatione Ade omnes homines naturalem possibilitatem et innocentiam perdidisse, et neminem de profundo illius ruine per liberum arbitrium posse consurgere, nisi eum gratia Dei miserantis⁵⁷ erexerit, pronuntiante beate memorie papa Innocentio atque dicente in epistola sua ad Carthaginense concilium⁵⁸, Liberum enim arbitrium olim ille perpressus, dum suis inconsultius utitur bonis, cadens, in prevaricationis profunda demersus est, et nichil quemadmodum exinde resurgere posset, invenit, suaque in eternum libertate deceptus, huius ruine latuisset⁵⁹ oppressus, nisi eum post Christi, pro sua gratia, relevasset adventus, qui per nove regenerationis purificationem omne preteritum vitium sui baptismatis lavacro purgavit.

(*epist. 1, ad epis. Galliae, cap. 4*) BD 20.11]

⁵⁷ [miserantis] *add.* M²

⁵⁸ (ep. 25) *add.* M²

⁵⁹ ruine latuisset CPS; ruina iacuisset [ruine latuisset] M

24

De eadem re. Ex decretis eiusdem

Quod nemo nisi per Christum libero bene utatur arbitrio, idem magister in epistola ad Milevitanum concilium data⁶⁰ predicat, dicens, Adverte tandem pravissimarum mentium perversa doctrina⁶¹, quod primum hominem ita libertas ipsa deceptit, ut dum indulgentius frenis eius utitur, in prevaricationem presumptionis ceciderit, nec ex hac potuit erui, nisi ei providentia regenerationis, statum pristinae libertatis Christi Domini reformasset adventus.

(*ibid. c. 7*) BD 20.12]

⁶⁰ (ep. 26) *add.* M²

⁶¹ prav. ment. perversa doctrina PVS; prav. ment. perversam doctrinam CR; prav. ment. perversam doctrinam [o pravissimarum mentium doctrina] M

25

Quod homo sic positus sit in paradiso, si obediens permaneret⁶² quandoque ad celestem patriam sine⁶³ carnis morte transiret. Greg. in suis Moralibus dicit⁶⁴

Ad hoc in paradiso homo positus fuerat, ut si se ad Conditoris sui obedientiam vinculis caritatis astringeret, ad celestem patriam angelorum quandoque sine carnis morte transiret. Sic namque est immortalis conditus, ut tamen si peccaret, et mori posset. Et sic mortalis est conditus, ut si non peccaret, etiam non mori posset, atque ex merito liberi arbitrii beatitudinem illius regionis attingeret, in qua vel peccare vel mori non posset. Ubi

igitur post redemptionis tempus carnis morte interposita, electi transeunt, illuc procul dubio parentes primi si in conditionis sue statu perstitissent, etiam sine morte corporum transferri potuissent.

(lib. 4 Moral. c. 30) BD 20.13]

⁶² ut *add.* M; *om.* CPS

⁶³ sine CPM; *sue* S

⁶⁴ Greg. - dicit CRP; Greg. - ait S; *om.* M

26

Quod nos⁶⁵ carnales in huius exilii cecitate nati, puero in carcere nato et nutrito comparemur. Ex dialogo Gregorii⁶⁶

Postquam de paradisi gaudio⁶⁷ culpa exigente pulsus est primus⁶⁸ humani generis parens, in huius exilii atque cecitatis quam patimur erumnam venit, quia peccando extra semetipsum fusus, iam illa celestis patrie gaudia, que prius contemplabatur, videre non potuit. Homo quippe in paradiso assueverat verbis Dei perfrui, et beatorum angelorum spiritibus cordis munditia, et celsitudine visionis interesse; sed postquam huc cecidit, ab illo quo implebatur mentis lumine recessit. Ex cuius videlicet carne, nos in huius exilii cecitate nati audimus quidem esse celestem patriam, audimus eius cives angelos Dei, audimus eorundem angelorum socios spiritus iustorum et perfectorum, sed carnales quique quia illa invisibilia scire non valent per experimentum, dubitant utrumne sit quod corporalibus oculis non vident. Que nimirum dubietas primo parenti nostro inesse non potuit, quia exclusus a paradisi gaudiis, hoc quod amiserat, quoniam viderat, recolebat. Hi autem sentire vel recolere audita non possunt, quia eorum nullum, sicut ille saltem, de preterito experimentum tenent. Ac si enim pregnans mulier mittatur in carcerem, ibique puerum pariat, qui natus, in carcere nutriatur et crescat, cui si fortasse mater que genuit eum, solem, lunam, stellas, montes et campos, volantes aves, currentes equos nominet, ille vero qui in carcere natus est et nutritus, nichil aliud quam tenebras carceris sciat, et hec quidem esse audiat, sed quia per experimentum non novit, veraciter esse diffidat, ita in hac exilii sui cecitate nati homines, dum esse summa et invisibilia audiunt, diffidunt an vera sint, quia sola hec in quibus nati sunt, infima et visibilia noverunt. Unde factum est ut ipse invisibilium et visibilium Creator ad humani generis redemptionem Unigenitus Patris veniret, et Spiritum sanctum ad corda nostra mitteret, quatenus per eum vivificati crederemus, que hic⁶⁹ scire per experimentum non possumus. Quotquot ergo hunc spiritum hereditatis nostre pignus accepimus, de vita invisibilium non dubitamus. Quisquis autem in hac credulitate adhuc solidus non est, debet procul dubio maiorum dictis prebere fidem, eisque iam per Spiritum sanctum invisibilium experimentum habentibus credere, quia stultus puer est, si matrem ideo estimat de luce mentiri, quia ipse nichil aliud quam tenebras carceris agnoverit⁷⁰.

(lib. 4 Dialogo cap. 1) BD 20.14]

⁶⁵ *ss* C

⁶⁶ ex dial. Greg. CPS; *om.* M

⁶⁷ gaudio CPS; gaudiis M

⁶⁸ *ss* V

⁶⁹ [adhuc] *add.* M

⁷⁰ -verit CPVS; -vit RM

27

Quod per semetipsum nemo bonus fieri possit. Ex decr. Celestini pape

Neminem esse per semetipsum bonum, nisi participationem sui ille donet qui solus est bonus. Nunquid nos de eorum post hec rectum mentibus estimemus, qui sibi se putant deberi quod boni sunt, nec illum considerant cuius quotidie gratiam consequuntur, qui sine illo tantum se assequi posse confidunt?

(*epist. 1, ad episcopos Galliae, c. 5). BD 20.15]*

28

De eadem re. Ex decretis eiusdem

Neminem etiam baptismatis gratia renovatum idoneum esse ad superandas diaboli insidias, et ad devincendas⁷¹ carnis concupiscentias, nisi per quotidianum adiutorium Dei perseverantiam bone conversationis acceperit. Nam quamvis hominem redimeret a preteritis ille peccatis, tamen eum sciens iterum posse peccare, ad reparationem sibi, quemadmodum posset illum et post ista corrigere, multa servavit, quotidiana prestans illi remedia, quibus nisi freti confisique nitamur, nullatenus humanos vincere poterimus errores. Necesse est enim ut quo auxiliante vincimus, eo iterum⁷² non adiuvante vincamur.

(*ibid. cap. 6) BD 20.16]*

⁷¹ devincendas CRM; evincendas PS; diaboli insidias et ad vincendas *in mg.* V²

⁷² *lacuna follows C*

29

De eadem re. Ex decretis eiusdem

Quod, ita Deus in cordibus hominum atque in ipso libero operetur arbitrio, ut sancta cogitatio, pium consilium, omnisque motus bone voluntatis ex Deo sit, quia per illum aliquid boni possumus, sine quo nichil possumus. Ad hanc enim nos professionem idem doctor instituit, qui cum ad totius orbis episcopos de divine gratie opitulatione loqueretur. Quod ergo, ait, tempus intervenit quo eius non egeamus auxilio? In omnibus igitur actibus, causis, cogitationibus, motibus, adiutor et protector orandus est⁷³. Superbum est enim ut quicquam sibi humana natura presumat, clamante apostolo, Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed contra principes et potestates eris huius, contra spiritalia nequie in celestibus. Et sicut iterum ipse dicit, Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Et iterum, Gratia Dei sum id quod sum, et gratia eius in me vacua non fuit, sed plus illis omnibus laboravi. Non ego autem, sed gratia Dei mecum.

(*ibid. cap. 9) BD 20.17]*

⁷³ (Zosimus papa in epi. nobis ignota) *add.* M²

30

Quod gratia divina non solum peccata dimittat, sed etiam adiuvet ne committantur. Greg. in suis Moralibus dicit⁷⁴

Quod gratia Dei non solum peccata dimittat, sed etiam adiuvet ne committantur, et lex impleatur, non sicut Pelagius ait, facile, quasi sine gratia Dei difficilius possit impleri. Illud etiam quod intra Carthaginensis sinodi decreta constitutum est, quasi proprie apostolice sedis amplectimur, quod scilicet tertio capitulo definitum est, ut quicumque dixerit gratiam Dei qua iustificamur per Iesum Christum Dominum nostrum, ad remissionem solam peccatorum valere que iam commissa sunt, non etiam ad adiutorium⁷⁵, ut non admittantur, anathema sit. Et iterum quarto capitulo, Quisquis dixerit gratiam Dei per Iesum Christum, propter hoc tantum nos adiuvere ad non peccandum, quia per ipsam nobis revelatur et aperitur intelligentia mandatorum Dei, ut sciamus quid appetere et quid vitare debeamus, non autem per illam nobis prestari, ut quod faciendum cognovimus, etiam facere diligamus atque valeamus, anathema sit. Cum enim dicat Apostolus, Scientia inflat, caritas vero edificat, valde impium est ut credamus ad eam que inflat nos habere gratiam Christi, et ad eam que edificat non habere, cum sit utrumque donum Dei, et scire quid facere debeamus, et diligere ut faciamus, ut, edificante caritate, scientia non possit inflare. Sicut autem de Deo scriptum est, Qui docet hominem scientiam, ita etiam scriptum est, Caritas ex Deo est. Item quinto capitulo, ut quisquis⁷⁶ dixerit ideo nobis gratiam iustificationis dari, ut quod facere per liberum iubemur arbitrium, facilius possimus implere per gratiam, quanquam et si gratia non daretur non quidem facile, sed tamen possemus etiam sine illa implere divina mandata, anathema sit. De⁷⁷ fructibus etiam⁷⁸ mandatorum Dominus loquebatur, ubi non ait, Sine me difficilius potestis facere; sed ait⁷⁹, Sine me nichil potestis facere.

BD 20.18]

⁷⁴ Greg. in suis Mor. dicit CRP; *om.* S; Greg. in Mor. M

⁷⁵ ad- ss V

⁷⁶ quisquis CPSM; si quis V

⁷⁷ De PVM; Ut CR; Ve S

⁷⁸ [enim] *add.* M

⁷⁹ sed ait ss V

31

Quod predestinatio Dei ita sit ordinata, ut ea nociva que predestinata sunt electorum precibus solvi queant. Gregorius in dialogo suo⁸⁰ dicit⁸¹

Obtineri⁸² nequaquam possunt que predestinata non fuerint, sed ea que sancti viri orando efficiunt, ita predestinata sunt ut precibus obtineantur. Nam ipsa quoque perennis regni predestinatio ita est ab omnipotenti Deo disposita, ut ad hoc electi ex labore perveniant, quatenus postulando mereantur accipere, quod eis omnipotens Deus ante secula disposuit donare. PETRUS. Probari mihi apertius velim si potest predestinatio precibus adiuvari.

BD 20.19]

Item de predestinatione. Gregorius in d' suo dicit⁸³

Hoc quod ego, Petre, intuli, concite valet⁸⁴ probari. Certe etenim nosti, quia ad Abraham Dominus dixit, In Isaac vocabitur tibi semen. Cui etiam dixerat, Patrem multarum gentium constitui te. Cui rursus promisit dicens, Benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas celi, et sicut arenam que est in littore maris. Ex qua re aperte datur intelligi quia omnipotens Deus semen Abrahe predestinaverat per Isaac multiplicare, et tamen scriptum est, Deprecatus est Isaac Dominum pro uxore sua eo quod esset sterilis, qui exaudivit eum, et dedit conceptum Rebecce. Si ergo multiplicatio generis Abrahe per Isaac predestinata fuit, cur coniugem sterilem accepit? Sed nimirum constat quia predestinatio precibus impleretur, quando is in quo Dominus multiplicare semen Abrahe predestinaverat, oratione obtinuit ut filium habere⁸⁵ potuisset.

Li. I Dia. c. 8) BD 20.20]

⁸⁰ dial. suo CPV²; suis Moralibus SV; dialogo RS²

⁸¹ Greg. - dicit CPVS; *om.* M

⁸² -ere R

⁸³ Item - dicit CPS; Gregorius VM (M *with no break*)

⁸⁴ volet *Fr*

⁸⁵ habere CVSM; Abrahe P

32 (CRV²SM)

De Dei providentia et simul⁸⁶ providentia. Augustinus in libro de predestinatione dicit

Omne iudicium secundum sui naturam que sibi subiecta sunt comprehendit. Est autem semper Deo eternus, ac presentarius status. Scientia quoque omnem temporis supergressa motionem, in sue manet simplicitate presentie, infinitaque preteriti ac futuri spatia complectens, omnia quasi iam gerantur in sua simplici cognitione considerat. Itaque si presentiam pensare quis velit qua cuncta dignoscit, non esse presentiam, quasi futuri, sed scientiam nunquam deficientis instantie rectius estimabit. Unde non providentia, sed providentia potius dicitur, quod porro ab rebus infimis constituta, quasi ab excelso rerum cacumine cuncta prospiciat. Quid igitur dicendum est, ut necessaria fiant que divino lumine lustrentur, cum ne homines quidem necessaria faciant esse que videant? Num enim que presentia cernuntur, aliquam eis necessitatem videntis addit intuitus? Minime. At qui si est divini humanique presentis⁸⁷ digna collatio, uti homines hoc temporario presenti quedam vident, ita illo omnia suo cernit eterno. Quare hec divina prenotio naturam rerum proprietatemque non mutat, taliaque apud se presentia spectat, qualia in tempore olim futura provenient; nec rerum iudicia confundit, unoque sue mentis intuitu tam necessarie quam non necessarie ventura dignoscit. Sicuti aliquis cum pariter ambulare in terra hominem, et oriri in celo solem videt, quanquam simul sit, utrumque in conspectu tamen discernit, et hoc voluntarium illud esse necessarium iudicat, ita igitur cuncta respiciens divinus intuitus, qualitatem rerum minime perturbat, apud se quidem presentium, ad conditionem vero temporis, futurarum. Quo fit ut hoc non sit opinio, sed veritate potius nixa cognitio, cum extaturum quid esse cognoscit, quod idem existendi necessitate carere non nesciat. Hic si quis dicat quod eventurum Deus videt id non evenire non posse, quod autem non potest non evenire, id ex necessitate contingere, respondebit illi, res quidem solidissime veritatis, sed cui vix aliquis nisi divini speculator accesserit. Firmatur namque idem venturum cum ad divinam notitiam refertur necessarium, cum vero in sua natura perpenditur, liberum prorsus atque absolutum videri.

Due etenim sunt necessitates, simplex una, veluti qua necesse est omnes homines esse mortales; altera conditionis, ut si aliquem ambulare quis sciat, eum ambulare necesse est. Quod enim quisque novit, id esse aliter ac notum est nequit. Sed hec minime secum illam simplicem trahit. Hanc enim necessitatem non propria facit natura, sed conditionis adiectio. Nulla enim necessitas cogit incedere voluntate gradientem, quamvis eum tum cum graditur, incedere necessarium sit. Eodem ergo modo si quid providentia presens videt, id esse necesse est, tametsi nullam nature habeat necessitatem. Atqui ea Deus futura que ex arbitrii libertate proveniunt, presentia contuetur. Hec igitur ad intuitum relata divinum, necessaria fiunt per dispositionem divine notionis, per se vero considerata, ab absoluta nature sue libertate non desinunt. Fient igitur procul dubio cuncta que futura Deus esse prenoscit, sed eorum quedam de libero proficiscuntur arbitrio, que, quamvis eveniant existendo, tamen naturam propriam non amittunt, quia priusquam fierent, etiam non evenire potuissent.

BD 20.21]

⁸⁶ et sim. CM; sim. et RVS

⁸⁷ ss V

33

Quod divina eternitas nec fuisse, nec futurum esse habeat. Gregorius in suis Moralibus dicit⁸⁸

Sed quia beatus Iob sancto eternitatis Spiritu impletur, et fuisse vel futurum esse eternitas non habet; cui nimirum nec preterita transeunt, nec que⁸⁹ futura sunt veniunt⁹⁰, quia cuncta per presens videt.

(lib. 4, c. 32) BD 20.22]

⁸⁸ suis Mor. dic. CPS; Mor. M

⁸⁹ nec que CPSM; nec (vel que ss) V

⁹⁰ sunt ven. ss V

34

Quod cuncta que hominibus fiunt, absque Omnipotentis occulto consilio non veniant. Gregorius in Moralibus suis dicit⁹¹

Nulla que in hoc mundo hominibus fiunt, absque omnipotentis Dei occulto consilio veniunt. Nam cuncta Deus secutura presciens, ante secula decrevit, qualiter per secula disponantur.

(lib. 12, ca. 1) BD 20.23]

⁹¹ suis dic. CPM; dic. V; om. S

35

De eadem re. Gregorius in suis Moralibus dicit⁹²

Nec propheta igitur fallax, quia tempus mortis innotuit, quo vir ille mori merebatur, nec Dominica statuta convulsa sunt, quia ut ex largitate Dei anni vite

crescerent, hoc quoque quod ante secula prefixum fuit, atque spatium vite quod inopinate foris est additum, sine augmento prescientie Dei fuit intus statutum.

(lib. 16, c. 6, *quanquam non iisdem verbis*). BD 20.24]

⁹² in suis Mor. dicit CP; in Mor. V; in suis Mor. S; *om.* M

36

Quod Deus singulis dies suos prefigat, ut nec minui nec augeri possint. Gregorius in Moralibus

Prefixi dies singulis ab interna Dei prescientia, nec augeri possunt nec minui, nisi contingat ut ita presciantur, ut aut cum optimis operibus longiores sint, aut pessimis breviores, sicut Ezechias augmentum dierum meruit impensione lacrimarum, et sicut de perversis scriptum est, Indisciplinatis obviat mors. Sed sepe iniquus, quamvis in occulta Dei presentia longa vite eius tempora non sint predestinata, ipse tamen qui carnaliter vivere appetit longos animo dies proponit, et quia ad illud tempus pervenire non valet quod expectat, quasi antequam dies illius impleantur, perit. Quod tamen intelligere et aliter possumus. Plerumque enim quosdam cernimus et perverse agere, et usque ad senectutem ultimam pervenire. Quomodo enim dicitur, Antequam dies eius impleantur, peribit, cum in quibusdam sepe videamus quia etate longa iam membra deficiunt, et tamen pravitatem suam eorum desideria exsequi non desistunt.

(li. 12, c. 25) BD 20.25]

37

Quod Deus peccata dissimulet. Gregorius in Moralibus

Omnipotens Deus, quid⁹³ nobis profuturum esse valeat sciens, dissimulat exaudire dolentium vocem, ut augeat utilitatem, ut purgetur vita per penam, et quietis tranquillitas, que hic inveniri non valet, alibi queratur.

(lib. 14, c. 18) BD 20.26]

⁹³ *corr. fr.* qui V

38

Quod Deus cuncta disponat et consideret universorum finem. Gregorius in Moralibus

Tempus ergo posuit tenebris, et universorum finem ipse considerat. Universorum nomine et electos voluit et reprobos comprehendi. Nam bona faciens et ordinans Deus, mala vero non faciens, sed ab iniquis facta ne inordinate eveniant, ipse disponens, considerat universorum finem, et patienter tolerat omnia, atque intuetur electorum terminum, quo ex malo mutantur ad bonum. Intuetur etiam reproborum finem, quo de malo opere dignum se trahantur ad supplicium. Vidit finem persequentis Sauli, quo prostratus diceret, Domine, quid me vis facere? Vidit finem quasi obsequentis discipuli, quod pro commisso⁹⁴ scelere guttur laqueo stringeret, seque et peccantem puniret, et deterius puniendo deciperet. Vidit Ninivitas delinquentes, sed consideravit finem delinquentium penitentia correctorum. Vidit quoque Sodomam delinquentem, sed consideravit finem ardoris luxurie, ignem gehenne. Vidit gentilitatis finem, quod possessa

iniquitatum tenebris, quandoque fidei luce claresceret. Vidit etiam terminum Iudee, quod ab ea luce fidei quam tenebat, obdurate perfidie tenebris cecaretur.

(lib. 18, c. 17) BD 20.27]

⁹⁴ corr. fr. prom- V

39

Item de predestinatione. Ex dictis Fulgentii

Fulgentius in libro de predestinatione ita ait⁹⁵. Neque enim est alia Dei predestinatio, nisi futurorum operum eius eterna preparatio. Et hic preparationem predestinationem nominavit. Proinde sive preparationem seu predestinationem in sanctorum dictis positum invenerimus, unum idemque significare docemur.

(lib. De praedest. inatione) BD 20.28]

⁹⁵ Fulgentius - ait CPS; om. M

40

Item de predestinatione. Ex dictis Ambrosii

His omnibus testimoniis predestinati ostenduntur mali ad penam, sed non predestinati ad peccatum. Quoniam eorum que facturus est Deus, predestinator est. Que vero non fecit nec facturus est, ea non predestinavit. Quia autem iudicaturus est mundum et impios iusto supplicio pro iniquitatibus suis dampnaturus, propterea et eos predestinavit ad penam, et penam predestinavit illis. Ad peccatum autem eos non predestinavit, quoniam non est Deus auctor iniquitatis. Quoniam sicut iustitia ex Deo est, et omne opus bonum, ita iniquitas et omne opus pravum ex diabolo.

BD 20.29]

41

Item de predestinatione. Ex dictis Augustini

Predestinationis enim nomine non aliqua voluntatis humane coactitia necessitas exprimitur, sed misericors et iusta divini operis sempiterna dispositio preiudicatur.

BD 20.30]

42

Item de predestinatione. Ex dictis Isidori

Quia ergo Deus nulla necessitate compellitur, ut aliquid nolens promittat; nullius itaque adversitatis impeditur obstaculo quo id quod promisit aut minus quam vult, aut tardius faciat. Proinde potuit, sicut voluit, quosdam predestinare ad gloriam, quosdam ad penam. Sed quos predestinavit ad gloriam, predestinavit ad iustitiam. Quos autem predestinavit ad penam, non predestinavit ad culpam. Item, paulo inferius⁹⁶. In sanctis igitur coronat Deus iustitiam quam eis gratis ipse tribuit, gratis servavit, gratisque perfecit. Iniquos autem condempnat pro impietate vel iniustitia quam in eis ipse non fecit. In illis enim opera sua glorificat, in istis autem opera sua⁹⁷ condempnat.

BD 20.31]

⁹⁶ inferius CPS; superius M

⁹⁷ eorum *add. supersc.* P²

43

Item de predestinatione. Ex dictis Augustini

Fidelibus congruit credere et fateri Deum bonum et iustum prescisse quidem peccatores homines, quia nichil eum latere potuit futurorum. Neque enim vel futura essent si in eius presentia non fuissent, non tamen predestinasse quemlibet hominem ad peccatum; quia si ad peccatum aliquod Deus hominem predestinaret, pro peccatis hominem non puniret. Dei enim predestinatione aut peccatorum preparata est pia remissio, aut peccatorum iusta punitio.

BD 20.32]

44

Item de predestinatione. Ambrosius dicit

Iniquos itaque quos prescivit Deus hanc vitam in peccato terminaturos predestinavit supplicio interminabili puniendos. In quo sicut culpanda non est prescientia humane iniquitatis, ita predestinatio iustissime laudanda est ultionis, ut agnosceretur non ab eo predestinatum hominem ad quaecumque peccatum, quem predestinavit peccati merito puniendum. Deus itaque omnia hominum opera sive bona sive mala prescivit, quia cum latere nichil potuit, sed sola bona predestinavit, que se in filiis gratie facturum esse prescivit. Mala vero futura opera illorum quos non predestinavit ad regnum, sed ad interitum prescivit potentissima divinitate, et ordinavit provida bonitate.

BD 20.33]

45 (CRV²SM)

Item de predestinatione. Ex dictis Augustini.

Dominus ipse suo sermone nos perdocuit in eo, quod a se ostendit paratum non solum regnum ubi letentur boni, sed et ignem eternum ubi crucientur mali. Bonis etenim dicturus est, Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est a constitutione mundi. Malis autem dicturus est, Ite, maledicti, in ignem eternum, qui preparatus est diabolo et angelis eius. Ecce ad quid Deus iniquos et impios predestinavit, id est, ad supplicium iustum, non aliquod opus iniustum, ad penam non ad culpam, ad punishmentem non ad transgressionem, ad interitum quem ira iusti iudicis peccantibus reddidit, non ad interitum, quo in se iram Dei peccantium iniquitas provocavit. Quod beati Apostoli predicatio manifestat, qui malos quos in eternum dampnaturus est Deus, vasa vocat ire, non culpe. Ait enim, Quod si volens Deus iram ostendere, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa ire apta in interitum, ut ostenderet divitias glorie sue in vasa misericordie que preparavit in gloria. In hac extrema sententia notandum quod de Evangelio sumens testimonium, ait predestinatos malos in ignem eternum, eo quod dicturus est Dominus in iudicio non solum bonis ut percipiant regnum Dei paratum a constitutione mundi, verum quod malis dicturus est, Ite, maledicti, in ignem eternum, qui paratus est diabolo et angelis eius. Ex hoc enim approbat quod

iniquos et impios Dominus predestinaverit ad supplicium, ex eo quod illis dicturus est, Ite in ignem eternum. Unde qui volunt dicere quod pena predestinata sit iniustus, non iniusti predestinati ad penam, viderint qualiter huius auctoris dicta intelligant. Cui enim paratur pena, is nimirum preparatur ad penam.

BD 20.34]

46

*Item de eodem*⁹⁸. *Augustinus*

Vasis⁹⁹ vero ire nunquam Deus redderet interitum, si non spontaneum inveniretur homo habere peccatum; quia nec Deus peccanti homini iuste inferret iram, si homo ex predestinatione Dei cecidisset in culpam.

BD 20.35]

⁹⁸ de eodem SM; de eodem. Item CV; om. P

⁹⁹ ? *corr. to* Causis V

47

Item de predestinatione. Ex dictis Fulgentii

Sicut enim prescientia¹⁰⁰ neminem compellit ad peccatum, cum utique prescierit singulorum ante secula eterna peccata; ita quoque et predestinatio eius neminem compellit ad penam, licet et antequam nascatur aliquis predestinatus sit permansurus in iniquitate ad penam¹⁰¹.

(li. De praedestina.) BD 20.36]

¹⁰⁰ Dei *add.* P²VM, *om.* CRPS

¹⁰¹ [praedestinatus sit, si permansurus est in iniquitate, etc.] *add.* M²

48

Item de predestinatione. Ex dictis Ambrosii

Sicut enim¹⁰² nemo potest imputare Deo quod peccat, ita quoque quod pro peccatis puniendus sit. Peccat enim propria voluntate delinquens, puniendus est autem iusto iudicio iudicantis. Et sicut peccati causa non ex Dei prescientia descendit, quia nullus idcirco peccat, quia Deus eum peccaturum prescierit, sed idcirco, quia magis proprie concupiscentie obedierit, quam precepto prohibentis Dei a peccato; ita quoque nullus idcirco ad penam vadit, quia hoc in predestinatione Dei ante fuerat. Ex eo enim quod prescitus est in peccatis permansurus, et sine penitentiae fructu vitam presentem terminaturus, ex eo deputatus est ad penam. Et sicut causa peccati concupiscentia est, qua magis obeditur voluntati carnis quam precepto divino; ita pene deputatio causa est peccati perpetratio, et postea pro peccato nulla digna satisfactio.

BD 20.37]

¹⁰² *om.* V

49

Item de predestinatione. Ex dictis¹⁰³ eiusdem

Et¹⁰⁴ Scriptura dicit, Considera opera Domini, quia nemo potest corrigere, quem ille despexerit.

BD 20.38]

¹⁰³ de pred. Ex dictis *om.* V

¹⁰⁴ Et CPV²M; Ut VS

50

Item de predestinatione. Ex dictis Augustini

Nemo quisque¹⁰⁵ bene credit in Deum, qui dubitat prescientia illius celum terramque contineri, mundumque providentia divina regi. Et sicut nichil latet sapientiam eius, ita dispositio illius universa moderatur et regit. Sicut nulla est creatura occulta in conspectu eius.

BD 20.39]

¹⁰⁵ quisque CRS; quisquam M; ? P; quippe V

51

De creatione angelorum¹⁰⁶. Item¹⁰⁷ Augustinus

In principio creavit Deus celum et terram, et aquam ex nichilo, et cum aquam ipsam adhuc tenebre¹⁰⁸ occultarent, et aquam terra¹⁰⁹ absconderet, facti sunt angeli et omnes celestes virtutes, ut non esset otiosa Dei bonitas, sed haberet in quibus per multa ante spatia bonitatem suam ostenderet, et ita hic visibilis mundus ex his que creata fuerant¹¹⁰, factus¹¹¹ et ornatus¹¹².

(De ecclesiasti. dogma. cap. 10) BD 20.40]

¹⁰⁶ De cr. ang. *in mg.* P

¹⁰⁷ Item CPV; *om.* S; Idem M

¹⁰⁸ aq. ips. ad. ten. CPVS; ips. aq. ad. ten. R; ad. ten. aq. ips. M

¹⁰⁹ aquam terra CRS; aquam terram P; aqua terram VM

¹¹⁰ [materia quae a Deo facta fuerat. Sic hodie August.] *add.* M²

¹¹¹ est *add.* M, *om.* CPVS

¹¹² ornatus CPVS; ordinatus M

52

Quod nichil sit incorporeum et invisibile preter solum Deum¹¹³. Augustinus

Nichil incorporeum et invisibile in natura credendum, nisi solum Deum. Qui ideo incorporeus creditur, quia ubique est, et omnia implet atque constringit. Ideo et invisibilis omnibus creaturis est, quia incorporeus est.

(ibi. cap. 11). BD 20.41]

¹¹³ solum Deum CSM; Deum solum PV

53

Quod omnis creature sit corporea. Item¹¹⁴ Augustinus

Creatura omnis corporea¹¹⁵, angeli et omnes¹¹⁶ celestes virtutes corporee, licet non carne subsistant. Ideo autem corporeas esse credimus intellectuales creaturas, quoniam localiter circumscribuntur, sicut et anima humana que carne clauditur, et demones, qui substantia¹¹⁷ angelice nature sunt.

(*ibid. c. 12*). BD 20.42]

¹¹⁴ Item CPV; *om.* SM

¹¹⁵ est *add.* M, *om.* CPS

¹¹⁶ et omnes] P *unclear*

¹¹⁷ [per substantiam] *add.* M²

54

Quod omnes intellectuales¹¹⁸ nature immortales sint. Item¹¹⁹ Augustinus

Immortales esse credimus intellectuales naturas, quia carne carent, nec habent quod cadat, ut resurrectione egeat post ruinam.

(*ibi. ca. 13*) BD 20.43]

¹¹⁸ int. omn. *marked for reversal C*

¹¹⁹ Item CPS; *om.* M

55

Quod omnes apostate angeli ante ruinam liberum arbitrium¹²⁰ habuerit¹²¹. Item Augustinus¹²²

Unaqueque enim res quasi tot passibus ad aliud tendit, quot mutabilitatis sue motibus subiacet. Sola autem natura incomprehensibilis ab statu suo nescit moveri, que, ab eo quod semper idem est, nescit immutari. Nam si angelorum substantia a mutabilitatis motu fuisset aliena, bene ab auctore condita, nequaquam in reprobis spiritibus a beatitudinis sue arce cecidisset. Mire autem omnipotens Deus naturam summorum spirituum bonam, sed mutabilem condidit, ut, si qui permanere nollent, ruerent, et qui in conditione persisterent, tanto in ea iam dignius, quanto ex arbitrio starent, et eo maioris apud Deum meriti fierent, quo mutabilitatis sue motum voluntatis statione fixissent.

(*Gregor. lib. Mor. 5, c. 27*) BD 20.44]

¹²⁰ lib. arb. *before* ante V

¹²¹ -uerit CS; -erent RPV; -uerint M

¹²² Item Aug. CRPV; Aug. S; *om.* M

56

Cur angelorum spiritus irremissibiliter peccarent¹²³, cum carnis commixtione non tenerentur¹²⁴. Gregorius in suis Moralibus dicit¹²⁵

Angelorum spiritus idcirco irremissibiliter peccaverunt, quia tanto robustius stare poterant, quanto eos carnis admixtio non tenebat. Homo vero idcirco post culpam¹²⁶ veniam meruit, quia per carnale corpus aliquid quo semetipso minor esset, accepit. Unde et apud respectum iudicis argumentum pietatis est hec eadem infirmitas carnis.

(lib. 9, c. 36) BD 20.45]

¹²³ -ent CPS; -int M

¹²⁴ cum - tenerentur CPS; homo vero peccans veniam meruerit M

¹²⁵ suis Mor. dicit CRPV; Mor. SM

¹²⁶ post culpam ss V

57

*Quod angeli custodes hominibus preponantur. Gregorius*¹²⁷

Quia vero angeli hominibus presint per prophetam testatur angelus, dicens, Princeps regni Persarum restitit mihi. Quod vero angeli a superiorum angelorum potestatibus dispensentur, Zacharias propheta perhibet, qui ait, Ecce angelus qui loquebatur in me egrediebatur¹²⁸, et angelus alius egrediebatur in occursum eius, et dixit ad eum, Curre et loquere ad puerum istum, dicens, Absque muro habitabit Hierusalem. (Moral. li. 4, cap. 31). BD 20.46]

¹²⁷ Greg. CPM; Greg. dicit RL; om. S

¹²⁸ corr. to ing- V

58

*Quod singulis hominibus singuli angeli dentur custodes. Ex dictis cuiusdam in Vita*¹²⁹
Patrum

Abbas Paulus simplex habebat gratiam ut ingredientes in ecclesiam senes aspiceret, et ex ipsa facie eorum uniuscuiusque cogitationes, sive male essent seu bone, sentiret. Cum ergo venissent ad ecclesiam et ingrederentur senes, vidit eos clara facie et leto animo ingredi, et angelos eorum cum gaudio pariter cum ipsis, unum autem nigrum et nebulosum habentem corpus, et demones hinc atque inde trahentes eum cum admissio freno in naribus, et angelum sanctum eius de longe sequentem tristem. Beatus ergo Paulus cepit flere amarissime, et pectus suum tondere, sedens ante ecclesiam, propter eum quem talem viderat. Omnes autem alii senes videntes eum sic flentem, ceperunt eum rogare, ut si quid in illis vidisset, cum eis ingrederetur in congregationem. Ille autem noluit ingredi, sed semper flebat propter eum quem sic viderat. Post paululum autem cum absoluta congregatio discederet, iterum omnium vultus circumspiciebat, si tales egrederentur quales ingressi¹³⁰ sunt. Et vidit illum quem antea viderat nigrum et nebulosum, egressum de ecclesia clara facie et candido corpore, et demones de longe sequentes eum, et sanctum angelum eius prope eum hilarem et gaudentem super eo¹³¹ nimis.

BD 20.47]

¹²⁹ Vita PVS; Vitas CR; Vitis M

¹³⁰ corr. fr. egr- V

¹³¹ eo CPS; eum M

59

Quod dextra Dei¹³² sit angelorum pars electa, sinistra autem eius pars angelorum¹³³ reprobata. Gregorius in Moralibus¹³⁴

Quid est ergo quod exercitus celi a dextris et sinistris eius stare perhibetur? Deus enim qui ita est intra omnia, ut etiam sit extra omnia, nec dextra nec sinistra concluditur; sed dextra Dei, angelorum pars electa, sinistra autem, angelorum reprobata pars designatur. Non enim ministrant¹³⁵ solummodo boni qui adiuvent, sed etiam alii qui reproberent¹³⁶. Non solum qui a culpa redeuntes sublevent, sed etiam qui redire nolentes gravent. Nec quod celi exercitus dicitur, angelorum pars reprobata in eo intelligi posse prohibetur. Quas enim suspendi in ere novimus, aves celi nominamus. Et de iisdem spiritibus Paulus dicit, Contra spiritualia nequitiæ in celestibus. Quorum caput enuntians ait, Secundum principem potestatis eris huius. A dextera ergo Dei et sinistra angelorum exercitus stat, quia et voluntas electorum spirituum divine pietati concordat, et reproborum sensus sue malitiæ serviens, iudicio districtiōnis eius obtemperat. Unde et mox fallax spiritus in medium propositiū describitur, per quem Achab rex exigentibus suis meritis decipiatur. Neque enim fas est credere bonum spiritum fallaciæ deservire voluisse, ut diceret, Egrediar et ero mendax spiritus in ore omnium prophetarum eius. Sed quia Achab rex peccatis precedentibus dignus erat ut tali debuisset deceptione dampnari, quatenus qui sepe volens ceciderat in culpam, quandoque nolens caperetur ad penam. Occulta iustitiæ licentia malignis spiritibus datur, ut quos volentes in peccatis laqueo strangulant, in peccati penam etiam nolentes trahant. Quod ergo illic a dextris et sinistris Dei exercitus celi astitisse describitur, hoc hic inter filios Dei Satan adfuisse perhibetur. Ecce a dextris Dei steterunt angeli qui nominantur filii Dei; ecce a sinistris stant angeli, quia adfuit inter eos etiam Satan.

(lib. 2 *Moralium*, cap. 21) *BD* 20.48]

¹³² Dei RPSM; om. C

¹³³ ss V²

¹³⁴ Greg. in Mor. CRPV; om. S; Greg. M

¹³⁵ Deo add. M

¹³⁶ alii qui reproberent CPS; alii qui probent V; mali qui probent M, [alii qui reproberent] add. M²

60

Quod immundi spiritus in hoc celi terreque medio vagentur. Gregorius in Moralibus¹³⁷

¹³⁸ Paulo ante iam diximus¹³⁹; unde et aves celi nominamus. Et scimus quod immundi spiritus qui e celo ethereo lapsi sunt, in huius celi terreque medio vagantur, qui tanto magis corda hominum ascendere ad celestia invident, quanto se a celestibus per elationis sue immunditiam proiectos vident.

(lib. 2 *Moral.*, cap. 34) *BD* 20.49]

¹³⁷ in Mor. CPS; om. M

¹³⁸ Celum vero aërem dici add. M; om. CPS, *BD*

¹³⁹ -imus RPSM; -erimus C

61

De hoc, si pax in sublimibus retineatur. Gregorius in Moralibus¹⁴⁰

Sed inter hec libet inquirere, si pax in sublimibus summa retinetur, quid est quod per angelum Danieli dicitur, Ego veni propter sermones tuos, princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti et uno diebus, et ecce Michael unus de principibus primis venit in adiutorium mihi. Et paulo post, Nunc revertar ut preliar adversus principem Persarum Cum enim egrederer, apparuit princeps Grecorum adveniens Quos itaque alios principes gentium, nisi angelos appellat, qui sibi resistere exeunti potuissent?¹⁴¹ Que ergo pax in sublimibus esse potest, si inter ipsos quoque angelicos spiritus preliandi certamen agitur, qui semper conspectui veritatis assistunt? sed quia certa angelorum ministeria dispensandis singulis quibusque gentibus prelata sunt, cum subiectorum mores adversus se vicissim prepositorum spirituum opem merentur, ipsi qui presunt spiritus contra se venire referuntur. Is namque angelus qui Danieli loquebatur, captivis Israelitici populi in Perside constitutis prelatus cognoscitur. Michael autem eorum qui de eadem plebe in Iudea terra remanserant, prepositus invenitur. Unde et ab hoc eodem angelo paulo post Danieli dicitur, Nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester. De quo et hoc quod premisimus, dicit, Et ecce Michael unus de principibus primis venit in adiutorium mihi. Qui dum nequaquam simul esse, sed venire in adiutorium dicitur, aperte ei populo prelatus agnoscitur, qui captus in alia parte tenebatur.

(lib. 17 Moral. cap. 7) BD 20.50]

¹⁴⁰ in Mor. CPS; om. M

¹⁴¹ Quos - potuissent *in mg.* P

62

*Quod diaboli voluntas semper sit¹⁴² iniqua, potestas autem eius nunquam iniusta.
Gregorius in Moralibus dicit¹⁴³*

Sciendum vero est quia Satane voluntas semper iniqua est, sed nunquam potestas iniusta, quia a semetipso voluntatem habet, sed a Domino potestatem, quod enim ipse facere inique appetit, hoc Deus fieri non nisi iuste permittit. Unde bene in libris Regum dicitur, Spiritus Domini malus irruerat in Saul. Ecce unus idemque spiritus, et Domini appellatur et malus, Domini videlicet, per licentiam potestatis iuste; malus autem, per desiderium voluntatis iniuste. Formidari igitur non debet qui nichil nisi permissus valet. Sola ergo vis illa timenda est que, cum hostem sevirere permiserit, ei ad usus iusti iudicii et iniusta illius voluntas servit. Paululum vero manum postulat extendi, quia exteriora sunt que expetit conteri. Neque enim Satan aliquid multum se facere putat, nisi cum in anima sauciat, ut ab illa patria feriens revocet¹⁴⁴

(lib. 2 Mora. cap. 10) BD 20.51]

¹⁴² semper sit CPS; sit semper M

¹⁴³ in Mor. dicit PS; in Mor. CRV; om. M

¹⁴⁴ a qua ipse longe telo superbiae suae prostratus iacet *add. M, om. CPVS*

63

*Quod quatuor modis loquatur Deus ad diabolum, et tribus modis diabolus ad Deum.
Gregorius in Moralibus¹⁴⁵*

Sciendum vero est quia, sicut hoc loco discimus, quatuor modis loquitur Deus ad diabolum, tribus modis diabolus ad Deum¹⁴⁶, quia et vias iniustas eius arguit, et electorum suorum contra illum iustitiam proponit, et tentandam eorum innocentiam ei concedendo permittit, et aliquando eum ne tentare audeat prohibet. Iniustas enim vias eius redarguit, sicut iam dictum est, Unde venis? Electorum suorum contra illum iustitiam proponit, cum ait, Considerasti servum meum Iob, quod non sit similis ei super terram? Tentandam eorum¹⁴⁷ innocentiam ei concedendo permittit, sicut dicit, Ecce universa que habet in manu tua sunt. Rursusque eum a tentatione prohibet, cum dicit, Tantum in eum ne extendas manum tuam. Tribus autem modis loquitur diabolus ad Deum, cum vel vias suas insinuat, vel electorum innocentiam fictis criminibus accusat, vel tentandam eandem innocentiam postulat. Vias quippe suas insinuat, quia ait, Circuivi terram, et perambulavi eam. Electorum innocentiam accusat, quia dicit, Nunquid frustra timet Iob Deum? Nonne tu vallasti eum ac domum eius, universamque substantiam per circuitum? Tentandam eandem innocentiam postulat, cum dicit, Extende manum tuam, et tange cuncta que possidet, nisi in faciem benedixerit tibi.

(lib. 2 Moral. cap. 7) BD 20.52]

¹⁴⁵ in Mor. CPS; om. M

¹⁴⁶ Greg. - Mor. Sciendum - Deum in mg. P

¹⁴⁷ in mg. C

64

Quod non sit palma victoriae nisi¹⁴⁸ labore certaminis. Ex Dialogo Gregorii¹⁴⁹

Sine labore certaminis non est palma victoriae. Unde ergo victores sunt, nisi quia contra antiqui hostis insidias decertaverunt? Malignus quippe spiritus cogitationi, locutioni, atque operi nostro semper assistit, si fortasse quid inveniatur unde apud examen eterni iudicis accusator existat. Vis etenim nosse quomodo ad decipiendum semper assistat? Quidam qui nunc nobiscum sunt rem quam narro testantur, quod vir vite venerabilis, Stephanus nomine, Valerie provincie presbiter fuit, huius nostri Bonifacii diaconi atque dispensatoris ecclesie cognatione proximus. Qui quadam die de itinere domum regressus, mancipio suo negligenter loquens, precepit, dicens, Veni, diabole, discalcea me. Ad cuius vocem mox ceperunt se caligarum corrigie in summa velocitate dissolvere, ut aperte constaret quod ei ipse qui nominatus fuerat ad extrahendas caligas diabolus obedisset. Quod mox ut presbiter vidit, vehementer expavit, magnisque vocibus cepit clamare, dicens, Recede, miser, recede, non enim tibi sed mancipio meo locutus sum. Ad cuius vocem protinus recessit, ita ut invente sint magna iam ex parte dissolute corrigie, ex parte remanserint. Qua in re colligi potest antitiquus hostis, qui tam presto est factis corporalibus, quam nimiis insidiis nostris cogitationibus insistit.

(li. 3 Dial. c. 20) BD 20.53]

¹⁴⁸ nisi CRM; sine PVS

¹⁴⁹ Ex Dial. Greg. CPS; Gregorius M

65

De creatura et natura¹⁵⁰, ministerio et¹⁵¹ angelorum, et de casu apostatarum. Sanctus Isidorus in libro Officiorum sic loquitur

Angelorum nomen officii est, non nature. Nam secundum naturam spiritus nuncupantur. Quando enim de celis ad annuntiandum hominibus mittuntur, ex ipsa annuntiatione angeli nominantur. Natura enim spiritus sunt. Tunc autem angeli vocantur, quando mittuntur. Natura angelorum mutabilis est, sed facit eos incorruptos caritas sempiterna. Gratia dicimus, non natura esse incommutabiles angelos. Nam si natura incommutabiles essent, diabolus utique non cecidisset. Mutabilitati itaque nature suffragatur in illis contemplatio Creatoris. Inde et privatus est apostata angelus, dum fortitudinem suam non a Deo, sed a se voluit custodiri. Ante omnem creaturam angeli facti sunt, dum dictum est, Fiat lux. De ipsis enim dicit Scriptura, Prior omnium creata est sapientia. Lux enim dicuntur, participando luci eterne; sapientia vero dicuntur, ingenite inherendo Sapientie. Et dum mutabiles sint natura, non tamen sinit eos contemplatio mutari divina. Ante omnem creaturam¹⁵² mundi creati sunt angeli, et ante omnem creationem angelorum diabolus conditus est, sicut scriptum est, Ipse est principium viarum Dei. Unde et ad comparationem angelorum archangelus appellatus est. Prius enim creatus extitit ordinis prelatione, non temporis quantitate. Primatum habuisse inter angelos diabolum excellentia prelationis constat, ex qua fiducia cecidit, ita ut sine reparatione laberetur. Cuius prelationis excellentiam propheta his verbis annuntiat, Cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei, abietes non adequaverunt summitatem illius Omne lignum paradisi non est assimilatum ei, quoniam speciosiore fecit eum Deus. Distat conditio angeli a conditione hominis; homo enim ad Dei similitudinem conditus est; archangelus vero qui lapsus est, signaculum Dei similitudinis appellatus est, testante Domino per Ezechielem, Tu signaculum similitudinis, plenus sapientia, perfectus decore, in deliciis paradisi Dei fuisti. Quanto enim subtilior est eius natura, tanto plenius extitit ad similitudinem divine veritatis expressa. Prius de celo cecidisse diabolum liquet quam homo conderetur. Nam mox ut factus est, in superbiam erupit, et precipitatus de celo est. Nam, iuxta Veritatis testimonium, Ab initio mendax fuit, et in veritate non stetit, quia statim ut factus est, cecidit. Fuit quidem in veritate conditus, sed non stando confestim a veri tate est lapsus. Uno superbie lapsu, dum Deo per tumorem se conferunt, et homo cecidit, et diabolus. Sed homo reversus ad penitentiam Deo se inferiorem esse cognoscit; diabolus vero non solum hoc contentus quod se Deo equalem existimans cecidit, insuper etiam superiorem se Deo dicit, secundum Apostoli dictum, qui ait de Antichristo, Qui adversatur, et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur. Diabolus ideo iam non petit veniam, quia non compungitur ad penitentiam. Membra vero eius sepe per hipocrisin deprecantur, quod tamen pro mala conscientia adipisci non merentur. Discat humana miseria quod ea causa citius provocetur Deus prestare veniam, dum infirmo compatitur homini, quia ipse homo traxit ex parte inferiori infirmitatem peccandi, hoc est ex carne, qua inclusa anima detinetur. Apostate vero angeli ideo veniam non habent, quia carnalis fragilitatis nulla infirmitate gravati sunt ut peccarent. Homines autem post peccatum idcirco revertuntur ad veniam, propterea quod ex lutea materia pondus traxerunt infirmitatis, ideoque pro infirma carnis conditione reditus patet homini ad salutem, sicut et Psalmista dicit, Ipse scit figmentum nostrum. Memento, Domine, quod terra sumus. Et iterum, Memorare, inquit, que sit mea substantia. Postquam apostate angeli ceciderunt, reliqui perseverantia eterne beatitudinis solidati sunt. Unde et post celi

creationem in principio repetitur, Fiat firmamentum. Et vocatum est firmamentum celum. Nimirum ostendens quod post angelorum ruinam, hi qui permanserunt firmitatem meruerunt eterne perseverantie et beatitudinis, quam antea minus acceperant. Unde oportet agnosci quod malorum iniquitas sanctorum serviat utilitati, quia unde mali corruunt, inde boni proficiunt. Bonorum angelorum numerus, qui post ruinam angelorum malorum est diminutus, ex numero electorum hominum supplebitur, qui numerus soli Deo est cognitus. Inter angelos distantia potestatum est, et pro graduum dignitate ministeria eisdem sunt distributa, aliique aliis preferuntur, tam culmine potestatis quam scientia virtutis. Subministrant igitur alii aliorum preceptis atque obediunt iussis. Unde et ad prophetam Zachariam angelus angelum mittit, et quecumque annuntiare debeat precipit. Novem esse distinctiones, vel ordines angelorum sacre Scripture testantur, id est, angeli, archangeli, throni, dominationes, virtutes, principatus, potestates, cherubim et seraphim. Horum ordinum numerum etiam Ezechiel propheta describit sub totidem nominibus lapidum, cum de primatu apostate angeli loqueretur, Omnis, inquit, lapis pretiosus operimentum tuum, sardius, et topazius, et iaspis, chrysolithus, et onyx, et berillus, sapphirus, carbunculus, et smaragdus, quo numero lapidum ipsi ordines designati sunt angelorum; quos apostata angelus ante lapsum, quasi in vestimento ornamenti sui affixos habuit, ad quorum comparisonem dum se clariorem cunctis aspexit, confestim intumuit, et cor suum ad superbiam elevavit. Angeli semper in Deo gaudent, non in se. Malus vero ideo est diabolus, quia non que Dei, sed que sua sunt requisivit. Nulla autem maior iniquitas, quam non in Deo, sed in se velle quempiam gloriari. Angeli in verbo Dei cognoscunt omnia antequam fiant in re; et que apud homines adhuc futura sunt, angeli, iam revelante Deo, noverunt. Prevaricatores angeli, etiam sanctitate amissa, non tamen amiserunt vivacem nature angelice sensum. Triplici enim modo pre scientie acumine vigent, id est, subtilitate nature, experientia temporum, revelatione superiorum potestatum. Quoties Deus quocumque flagello huic mundo irascitur, ad ministerium vindicte apostate angeli mittuntur; qui tamen divina potestate coercentur, ne tantum noceant quantum cupiunt. Boni autem angeli ad ministerium salutis humane deputati sunt, ut curas administrarent mundi, et regant omnia¹⁵³ iussu Dei, testante. Apostolo, Nonne omnes, inquit, sunt administratorii spiritus in ministerium missi, propter eos qui hereditatem capient salutis? Angeli corpora in quibus hominibus apparent de superno ere sumunt, solidamque speciem ex celesti elemento induunt, per quam humanis obtutibus manifestius demonstrantur. Singule gentes prepositos angelos habere creduntur, quod ostenditur testimonio angeli Danieli loquentis, Ego, inquit, veni ut nuntiarem tibi, sed princeps regni Persarum mihi restitit. Et post alia, Non est qui me adjuvet nisi Michael princeps noster. Item omnes homines angelos habere probantur, loquente Domino in Evangelio, Amen dico vobis quia angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in celis est. Unde et Petrus in Actibus apostolorum cum pulsaret ianuam dixerunt intus apostoli, Non est Petrus, sed angelus eius est. Si Deum angeli contuentur et vident, cui Petrus apostolus dicit, In quem desiderant angeli Dei conspiceri? Item. Deum non contuentur, nec vident quo modo, iuxta sententiam Domini, angeli eorum semper vident faciem Patris, qui in celis est? Sed bene utrumque est. Nam veraciter credimus quod Deum angeli et vident et videre desiderant, et habent et habere festinant, et amant et amare nituntur. Si enim sic videre desiderant, ut effectum¹⁵⁴ desiderii non perfruantur, desiderium hoc necessitatem habet. Necessitas ista penalis est et¹⁵⁵ beatis angelis omnis pena longe est, quia nunquam simul pena et beatitudo conveniunt. Rursum si eos dicimus

Dei visione satiari, satietas fastidium habere solet; et scimus illos Dei visionem, quam et desiderant, fastidire non posse. Quid ergo est, nisi ut miro modo simul utrumque credamus, quia et desiderant et satiantur? Sed desiderant sine labore, et satiantur sine fastidio. Ne enim sit in desiderio necessitas, desiderantes satiantur. Et iterum. Ne sit in satietate fastidium, satiati¹⁵⁶ desiderant. Vident ergo angeli faciem Patris per satietatem, sed quia satietas ista fastidium nescit, angeli desiderant in eum prospicere semper. Ubi cumque in Scripturis sanctis pro Deo angelus ponitur, non Pater, non Spiritus sanctus, sed pro incarnationis dispensatione, solus Filius intelligitur. Ante Dominice incarnationis adventum, discordia inter homines et angelos fuit; veniens autem Christus pacem in se et angelis et hominibus fecit. Eo quippe nato clamaverunt angeli, In terra pax hominibus bone voluntatis. Per incarnationem igitur Christi, non solum Deo reconciliatus est homo, verum etiam pax inter angelos et homines reformata est. Discordia igitur ante adventum Christi angelorum et hominum fuisse per id maxime intelligitur, quod salutati in Veteri Testamento ab hominibus angeli, despiciunt resalutari¹⁵⁷ ab eis. Quod in Novo Testamento a Iohanne factum, non solum reverenter angelus suscipit, verum etiam ne faciat interdicat. Ob hoc homo in Veteri Testamento despicitur, nec resalutatur ab angelo, eo quod homo adhuc nondum transisset in Deum. Suscipitur autem homo a Deo, et reverenter salutatur ab angelo. Nam et Mariam angelus Gabriel legitur salutasse, et Iohanni angelum salutanti ab eodem angelo dicitur, Vide ne feceris, conservus enim tuus sum et fratrum tuorum. Per quod agnoscitur per incarnationem Dominicam pacem hominibus fuisse et angelis redditam.

(*li. I de summo bono, cap. 12*) BD 20.54]

¹⁵⁰ cr. et nat. CP; cr. et nat. et RV; nat. et cr. et S; cr. nat. M

¹⁵¹ et CP; *om.* RVSM

¹⁵² [creationem, or.] *add.* Fr

¹⁵³ [animas] *add.* M

¹⁵⁴ [affectu] *add.* M²

¹⁵⁵ [sed a, or.] *add.* Fr

¹⁵⁶ [satiari, or.] *add.* Fr

¹⁵⁷ resalutari CPS; se salutari M, *add.* [resalutari] M²

66

Quod supernorum civium numerus et finitus sit, et infinitus. Gregorius in Moralibus

Supernorum civium numerus et finitus et definitus exprimitur, ut qui Deo est numerabilis, esse nobis innumerabilis demonstratur, quamvis aliud est assistere, aliud ministrare. Assistent enim ille procul dubio potestates, que ad quedam hominibus nuntianda non exeunt. Ministrant vero hi qui ad explenda officia nuntiorum veniunt, sed tamen ipsi quoque contemplatione ab intimis non recedunt. Et quia plures sunt qui ministrant quam hi qui principaliter assistunt, assistentium numerus quasi definitus, ministrantium vero infinitus ostenditur.¹⁵⁸ Angelicos vero spiritus recte Dei milites dicimus, quia decertare eos contra potestates ereas non ignoramus. Que tamen certamina non labore sed imperio peragunt, quia quicquid agendo contra immundos spiritus appetunt, ex adiutorio cuncta regentis possunt.

(*lib. 17, c. 7*) BD 20.55]

¹⁵⁸ (*Ibid.* cap. 8.) *add.* M²

67

Quod omnis culpa ante discessum munere oblationis solvatur. Ex Dialogo Gregorii

Sed neque hoc silendum existimo quod actum in monasterio meo ante hoc¹⁵⁹ triennium reminiscor. Quidam namque monachus, Iustus nomine, medicinali arte fuerat imbutus, qui mihi, in eodem¹⁶⁰ monasterio constituto, sedulo obsequi atque in assiduis egritudinibus meis excubare consueverat. Hic itaque languore corporis preventus ad extrema deductus est. Cui in ipsa molestia sua frater germanus, nomine Copiosus, serviebat, qui ipse quoque nunc in hac urbe per eandem medicine artem temporalis vite stipendia sectatur. Sed predictus Iustus cum iam se ad extrema pervenisse cognovisset, eidem fratri suo Copioso quia occultos tres aureos haberet innotuit. Quod nimirum fratribus non potuit celari. Sed subtiliter indagantes, atque illius omnia medicamenta perscrutantes, eosdem tres aureos in medicamine invenerunt absconsos. Quod mox ut mihi nuntiatum est, tantum malum de fratre, qui nobiscum communiter vixerat, equanimiter ferre non valui; quippe quia eiusdem mei monasterii semper regula fuerat, ut cuncti fratres ita communiter viverent quatenus eis singulis nulla habere propria¹⁶¹ liceret. Tunc nimio merore percussus, cogitare cepi, vel quid ad purgationem morientis facerem, vel quid ad exemplum viventibus fratribus providerem. Pretioso igitur eiusdem monasterii preposito ad me ascito dixi, Vide ut nullus ex fratribus se ad eum morientem iungat, nec sermonem consolationis ex cuiuslibet eorum ore percipiat, sed cum in morte constitutus fratres exquisierit, ei suus frater carnalis dicat quia, propter aureos quos occulte habuit, a cunctis fratribus abominatus sit, ut saltem in morte de culpa mentem ipsius amaritudo transverberet, atque a peccato quod perpetravit, purget. Cum vero mortuus fuerit, corpus illius cum fratrum corporibus non ponatur, sed quolibet fossam in sterquilinio facite, et in ea corpus eius proiicite, ibique super¹⁶² eum tres aureos quos reliquit iactate, omnes simul clamantes, Pecunia tua tecum sit in perditionem, et sic eum terra cooperite. In quibus utrisque rebus unam morienti, alteram vero volui viventibus fratribus prodesse, ut et illum amaritudo mortis a culpa solubilem faceret, et istos avaritie tanta dampnatio misceri in culpa prohiberet¹⁶³. Quod ita factum est; nam cum idem monachus pervenisset ad mortem, et anxie quereret fratribus se commendare, nullusque e fratribus se ei applicare, et loqui dignaretur, ei carnalis frater cur ab omnibus esset abominatus innotuit. Qui protinus de reatu vehementer gemit, atque in ipsa tristitia e corpore exivit. Qui ita est sepultus ut dixi. Sed fratres omnes, ex eadem eius sententia perturbati, ceperunt singuli extrema queque et vilia, que eis semper habere regulariter licuerat, ad medium proferre, vehementerque formidare ne quid apud se esset unde reprehendi potuissent. Cum vero post mortem eius triginta iam essent dies evoluti, cepit animus meus defuncto fratri compati, eiusque cum dolore gravi supplicia pensare, et si quod esset ereptionis eius remedium querere. Tunc evocato ad me eodem Pretioso monasterii mei preposito, tristis dixi, Diu est quod frater ille qui defunctus est in igne cruciatur, debemus ei caritatis aliquid impendere, et eum, in quantum possumus, ut eripiatur adiuvaré. Vade itaque, et ab hodierna die diebus triginta continuis offerre pro eo sacrificium stude, ut nullus omnino pretermittatur dies, quo pro absolutione illius salutaris hostia non immoletur¹⁶⁴. Qui protinus abscessit, et paruit. Nobis autem alia curantibus, atque evolutos dies non numerantibus, idem frater qui defunctus fuerat, nocte quadam fratri suo germano Copioso per visionem apparuit. Quem ille cum vidisset, inquisivit dicens, Quid est, frater? Quomodo es? Cui ille respondit, Nunc usque male fui, sed iam

modo bene sum, quia hodie communionem recepi. Quod idem Copiosus pergens protinus fratribus in monasterio indicavit. Fratres vero sollicite computaverunt dies, et repperunt quod ipse dies extitit, quo pro eo tricesima oblatio fuit impleta. Cumque et Copiosus nesciret quid pro eo fratres egissent, et fratres ignorarent quid de illo Copiosus vidisset, uno eodemque tempore, dum cognoscit ille quid isti egerant, atque illi cognoscunt quid ipse viderat, concordante simul visione et sacrificio, res apte claruit quia frater, qui defunctus fuerat, per salutarem hostiam supplicium¹⁶⁵ evasit.

(li. 4, c. 55) BD 20.56]

¹⁵⁹ ss V

¹⁶⁰ ss V

¹⁶¹ in mg. C

¹⁶² ss V

¹⁶³ [terrere et a culpa prohiberet] add. M²

¹⁶⁴ [offeratur] add. M²

¹⁶⁵ -ci- ss V

68

*Quod sacra oblatio post mortem animabus prodesse possit, si non sunt¹⁶⁶ culpe
indissolubiles. Ex Dialogo Gregorii*

Si culpe post mortem insolubiles non sunt, multorum solet animas etiam post mortem sacra oblatio hostie salutaris adiuvere, ita ut hanc nonnunquam ipse defunctorum anime expetere videantur. Nam predictus Felix episcopus a quodam venerabilis vite presbitero, qui usque ante biennium vixit, et in diecesi Centumcellensis urbis habitabat, atque ecclesie Beati Iohannis que in loco qui Tauriana dicitur sita est, preerat, cognovisse se asserit quod idem presbiter in eo loco in quo aque calide vapores nimios faciunt, quoties necessitas corporis exigebat, lavari consueverat. Ubi dum die quadam fuisset ingressus, invenit quemdam incognitum virum ad suum obsequium preparatum, qui sibi de pedibus calceamenta abstraheret, vestimenta susciperet, et exeunti de caloribus sabana preberet, atque omne ministerium cum magno famulatu perageret. Cumque hoc sepius fieret, idem presbiter die quadam ad balnea iturus, intra semetipsum cogitans dixit, Viro illi qui mihi solet tam devotissime ad lavandum obsequi, ingratus apparere non debeo, sed aliquid me necesse est ei pro munere portare. Tunc duas secum oblationum coronas detulit. Qui mox ut pervenit ad locum, hominem invenit, atque ex more eius obsequio in omnibus usus est. Lavit itaque, et cum iam vestitus voluisset egredi, hoc quod secum detulerat, obsequenti sibi viro pro benedictione obtulit petens ut benigne susciperet quod ei caritatis gratia offerret. Cui ille merens afflictusque respondit, Mihi ista quare das, Pater? Iste panis sanctus est, et ego hunc manducare non possum. Etenim quem vides, aliquando huius loci dominus fui, sed pro culpis meis hic post mortem deputatus sum. Si autem mihi prestare vis, omnipotenti Deo pro me offer hunc panem, ut pro peccatis meis intervenias, et tunc te¹⁶⁷ exauditum esse cognosce, cum huc ad lavandum veneris, et me minime inveneris. In quibus verbis disparuit, et is qui homo esse videbatur, evanescendo innotuit quia spiritus fuit. Idem vero presbiter hebdomada continua sese pro eo in lacrimis afflixit, salutarem quotidie hostiam obtulit, et reversus postea ad balneum, eum minime invenit. Qua ex re quantum prosit animabus immolatio sacre oblationis ostenditur, quando hanc et ipsi mortuorum spiritus a viventibus petunt, et signa indicant quibus per eam absoluti videantur.

(li. 4, c. 55) BD 20.57]

¹⁶⁶ sunt CRPV; ? S; sint M

¹⁶⁷ ss V

69

Quod beatius sit quemque liberum hinc exire, quam post mortem libertatem querere. Ex Dialogo Gregorii¹⁶⁸

Cunctis ostendatur¹⁶⁹ quia si insolubiles culpe fuerint, ad absolutionem prodesse minime etiam mortuis victima sacre oblationis possit. Sed sciendum est quia illis sacra victima mortuis prosit, qui hic vivendo obtinuerint, ut eos etiam post mortem bona adiuvent que hic pro ipsis ab aliis fiunt. Inter hec autem pensandum est quod tutior via sit, ut bonum quod quisque post mortem suam sperat agi per alios, agat, dum vivit, ipse per se. Beatius quippe est liberum exire quam post vincula libertatem querere.

(ex Dialogis Gregorii li. 4, c. 58) BD 20.58]

¹⁶⁸ Ex dial. Greg. CR; Ex dial. P; Greg. ex dial. V; om. SM

¹⁶⁹ -atur CRSM; -itur PV

70

Quod nullus debeat rogare pro peccato quod est ad mortem. Gregorius in Moraliibus suis¹⁷⁰

Peccatum quippe usque ad inferos ducitur, quod ante finem vite presentis per correctionem ad penitentiam non emendatur. De quo videlicet peccato per Iohannem dicitur, Est peccatum ad mortem; non pro illo dico ut roget quis. Peccatum namque ad mortem est peccatum usque ad mortem, quia scilicet peccatum quod hic non corrigitur, eius venia frustra postulatur. De hoc adhuc subditur, Obliviscatur eius misericordia. Omnipotentis Dei misericordia oblivisci eius dicitur, qui omnipotentis Dei iustitiam fuerit oblitus. Quisquis enim eum nunc iustum non timet, post invenire non valet misericordem. (lib. 16, c. 31) BD 20.59]

¹⁷⁰ suis CPV; om. RSM

71

Quod¹⁷¹ omnes anime electorum credende sint esse in celo, et iniquorum anime in inferno. Ex Dialogo Gregorii¹⁷²

Inquisitioni mee iam video sufficienter satisfactum, sed et hoc est adhuc quod questione animam pulsatur, quia, cum superius dictum sit esse iam sanctorum animas in celo, restat procul dubio ut iniquorum quoque anime esse non nisi in inferno credantur. Et quid de hac re habeat veritas¹⁷³ ignoro. Nam humana estimatio non habet peccatorum animas posse ante iudicium cruciari. Gregorius¹⁷⁴. Si esse sanctorum animas in celo sacri eloquii satisfactione credidisti, oportet ut per omnia esse credas et iniquorum animas in inferno, quia ex retributione eterne iustitie ex qua iam iusti gloriantur, necesse est per omnia ut et iniusti crucientur. Nam sicut electos beatitudo letificat, ita credi necesse est quod a die exitus sui ignis reprobos exurat.

(lib. 4, c. 28) BD 20.60]

¹⁷¹ Quod CRM; Ut SPV

¹⁷² Petrus *add.* PV, *om.* CRSM

¹⁷³ *ss* V

¹⁷⁴ Greg. RPVM; *om.* C

72

Quod sicut finis non est gaudio bonorum, sic finis non est tormentis malorum. Ex Dialogo Gregorii

Petrus interrogat. Responsio Gregorii¹⁷⁵. Numquidnam, queso te, dicimus eos qui semel illic mersi fuerint semper arsuos? Gregorius. Constat nimirum et incunctanter verum est quia, sicut finis non est gaudio bonorum, ita finis non erit tormentis malorum. Nam cum Veritas dicat, Ibunt hi in supplicium eternum, iusti autem in vitam eternam, quia verum est quod promisit, falsum procul dubio non erit quod minatus est Deus.

(lib. 4, c. 44). BD 20.61]

¹⁷⁵ Petrus - Greg. CRP; *om.* S; Petrus VM

73

Quod ita non¹⁷⁶ sit, ut quidam affirmant, quod Deus ob hoc minatus sit eternam penam peccantibus ut corrigeret a malis. Ex Dialogo Gregorii

Petrus¹⁷⁷. Quid¹⁷⁸ si quis dicat, Idcirco Deus peccantibus eternam penam minatus est, ut eos a peccatorum perpetratoe compesceret? ¹⁷⁹Si falsum est quod minatus est ut ab iniustitia corrigeret, etiam falsa est pollicitus, ut ad iustitiam provocaret. Sed quis hoc dicere, vel insanus presumat? Et si minatus est quod non erat impleturus, dum asserere cum misericordem volumus, fallacem, quod nefas est dicere, predicare compellimur.

(proxime post). BD 20.62]

¹⁷⁶ ita non CPS; non ita M

¹⁷⁷ Petrus CPVM; *om.* S

¹⁷⁸ Quid CRVM; Quod PS

¹⁷⁹ Gregorius *add.* VM, *om.* CPS

74

Cur peccata que cum fine perpetrata sunt, sine fine puniantur. Ex Dialogo Gregorii¹⁸⁰

¹⁸¹ Scire velim quomodo iustum sit ut culpa, que cum fine perpetrata est, sine fine puniatur. ¹⁸² Hoc diceretur recte ¹⁸³ si districtus Iudex non corda hominum, sed facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia cum fine vixerunt. Nam voluissent utique, si potuissent, sine fine vivere, ut potuissent sine fine peccare. Ostendunt enim, quia in peccato semper vivere cupiunt, qui nunquam desinunt peccare dum vivunt. Ad magnam ergo iustitiam iudicantis pertinet, ut nunquam careant supplicio, qui in hac vita nunquam voluerunt carere peccato.

(Ibidem) BD 20.63]

¹⁸⁰ Greg. ; *om.* V

¹⁸¹ Petrus *add.* VM, *om.* CRP

¹⁸² GREGORIUS *add.* VM

¹⁸³ dic. recte CPVS; recte dic. M

75

*Quod pius sit Deus, et non pascatur cruciatu miserorum, iustus autem, et ideo non sedetur*¹⁸⁴ *in perpetuum ab iniquorum ultione. Ex Dialogo Gregorii*¹⁸⁵

¹⁸⁶Sed nullus iustus crudelitate pascitur, et delinquens servus a domino iusto idcirco cedi precipitur ut a nequitia corrigatur. Ad hoc enim vapulat ut emendari debeat. Iniqui autem gehenne igni traditi, si ad correctionem non veniunt, quo fine semper ardebunt? Gregorius. Omnipotens Deus quia pius est, miserorum cruciatu non pascitur. Quia autem iustus est, ab iniquorum ultione in perpetuum non sedatur. Sed iniqui omnes eterno supplicio deputati sua quidem iniquitate puniuntur, et tamen ad aliquid ardebunt, scilicet ut iusti omnes et in Deo videant gaudia que percipiunt, et in illis respiciant supplicia que evaserunt, quatenus in eternum tanto magis divine gratie debitores se esse cognoscant quanto magis in eternum mala puniri conspiciunt, que eius adiutorio vicerunt. (*ibidem*) *BD 20.64*]

¹⁸⁴ -etur CPS; -atur M

¹⁸⁵ *om.* V

¹⁸⁶ Petrus *add.* VM, *om.* CPS

76

*De hoc, si ante restitutionem corporum anime iustorum in celum recipiantur. Ex Dialogo Gregorii*¹⁸⁷

¹⁸⁸Placet quod dicis. Sed velim nosse si nunc ante restitutionem corporum, in celum recipi valeant anime sanctorum. ¹⁸⁹Hoc neque de omnibus iustis fateri possumus, neque de omnibus negare. Nam sunt quorundam iustorum anime que a celesti regno quibusdam adhuc mansionibus differuntur. In quo dilationis dampno quid aliud innuitur, nisi quod perfecte iustitie aliquid minus habuerunt? Et tamen luce clarius constat quia perfectorum iustorum anime mox ut huius carnis claustra exeunt, in celestibus sedibus recipiuntur. Quod et ipsa per se Veritas testatur, dicans, Ubi cumque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquile. Quia ubi ipse Redemptor noster est corpore, illuc procul dubio colliguntur et anime iustorum. Et Paulus dissolvi desiderat, et cum Christo esse. Qui ergo Christum esse in celis non dubitat, nec Pauli animam esse in celo negat. Qui etiam de dissolutione sui corporis atque in habitatione patrie celestis dicit, Scimus quia si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quod edificationem habemus ex Deo, domum non manufactam, sed eternam in celis.

(*li. 4, c. 44*). *BD 20.65*]

¹⁸⁷ *om.* V

¹⁸⁸ Petrus *add.* VM, *om.* CPS

¹⁸⁹ Gregorius *add.* VM, *om.* CPS

77

Quod iusti in die iudicii animarum simul et corporum gloria letabuntur. Ex Dialogo Gregorii

¹⁹⁰Si igitur nunc in celo sunt anime iustorum, quid est hoc quod in die iudicii pro sue iustitie retributione recipiunt¹⁹¹? Hoc in¹⁹² eis nimirum crescit in iudicio, quod nunc animarum sola, postmodum vero etiam corporum beatitudine perfruantur, ut in ipsa quoque carne gaudeant, in qua dolores pro Domino cruciatusque pertulerunt. Pro hac quippe geminata eorum gloria scriptum est, In terra sua duplicia possidebunt. Hinc etiam ante resurrectionis diem de sanctorum animabus scriptum est, Date sunt illis singule stole albe, et dictum est illis ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec impleretur numerus conservorum et fratrum eorum. Qui itaque nunc singulas acceperunt, in iudicio binas stolas habituri sunt, quia modo animarum tantummodo, tunc autem animarum simul et corporum gloria letabuntur.

(*ibidem*) BD 20.66]

¹⁹⁰ PETRUS *add. M, om. CPVS*

¹⁹¹ recipiunt CRS; suscipiunt PV; recipient. GREGORIUS M

¹⁹² in CPS; *om. M*

78

De hoc, si boni bonos in regno, vel si¹⁹³ mali malos in supplicio agnoscunt¹⁹⁴. Ex Dialogo Gregorii

Petri interrogatio¹⁹⁵. Nosse vellem si boni bonos in regno, vel¹⁹⁶ mali malos in supplicii agnoscant? Gregorius¹⁹⁷. Huius rei sententia in verbis est dominicis, quam iam superius protulimus, luce clarius demonstrata. In quibus cum dictum esset, Homo quidam erat dives, et induebatur purpura et bisso, et epulabatur quotidie splendide, et erat quidam mendicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius ulceribus plenus, cupiens saturari de micis que cadebant de mensa divitis, et nemo illi dabat, sed et canes veniebant et lingebant ulcera eius subiunctum est, quod Lazarus mortuus portatus est ab angelis in sinum Abrahe, et mortuus dives sepultus est in inferno. Qui elevans oculos suos, cum esset in tormentis, vidit Abraham a longe et Lazarum in sinu eius, et ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam ut refrigeret linguam meam. Cui Abraham dixit, Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. Dives autem de seipso iam spem salutis non habens, ad promerendam suorum salutem convertitur, dicens, Rogo te, pater, ut mittas eum in domum patris mei; habeo enim quinque fratres, ut testetur illis ne et ipsi veniant in hunc locum tormentorum. Quibus verbis aperte declaratur quia et boni bonos, et mali malos agnoscant. Si igitur Abraham Lazarum minime recognosceret, nequaquam ad divitem positum in tormentis de transacta eius contritione loqueretur dicens quod mala receperit in vita sua. Et si mali malos non recognoscerent¹⁹⁸, nequaquam dives in tormentis positus fratrum suorum etiam absentium meminisset. Quomodo enim presentes non posset agnoscere, qui etiam pro absentium memoria curavit exorare? Qua in re illud quoque ostenditur quod nequaquam ipse requisisti, quia et boni malos, et mali cognoscunt bonos. Nam et dives ab Abraham cognoscitur, cui dictum est, Recordare quia recepisti bona in vita tua; et electus Lazarus a reprobo est divite cognitus, quem mitti precatur ex nomine, dicens, Mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam

meam. In qua videlicet cognitione utriusque partis cumulus retributionis excrescit, ut et boni amplius gaudeant, qui secum eos letari conspiciunt quos amaverunt, et mali dum cum eis torquentur quos in hoc munde despecto Deo, dilexerunt, eos non solum sua, sed etiam eorum pena consumat. Fit autem in electis quiddam mirabilis, quia non solum eos cognoscunt quos in hoc mundo noverunt, sed velut visos ac cognitos recognoscunt bonos, quos nunquam viderunt. Nam cum antiquos Patres in illa eterna hereditate viderint, eis incogniti per visionem non erunt quos in opere semper noverunt. Quia enim illic omnes communi claritate Deum conspiciunt, quid est quod ibi nesciant, ubi scientem omnia sciunt? Nam quidam noster vite venerabilis vir, religiosusque valde et laudabilis, cum ante triennium moreretur, sicut religiosi alii qui presentes fuerunt testati sunt, in hora sui exitus Ionam prophetam Ezechielem quoque et Danielelem cepit aspicere. Quos dum venisse ad se diceret, et depressis luminibus eis reverentiae obsequium preberet, ex carne eductus est. Qua in re aperte datur intelligi que erit in illa incorruptibili vita notitia, si vir iste adhuc in carne positus, prophetas sanctos, quos nimirum nunquam viderat, agnovit. Solet autem plerumque contingere ut egressura anima eos etiam recognoscat, cum quibus pro qualitate culparum vel etiam premiorum, in una est mansione deputanda; quod multi in eo exitu vident, quos aut in regno aut in supplicio pares habebunt.

(lib. 4, c. 33) BD 20.67]

¹⁹³ si CPS; om. M

¹⁹⁴ -unt CPS; -ant M

¹⁹⁵ Pet. int. CRS; om. P; Petrus VM

¹⁹⁶ si add. PV, om. CSM

¹⁹⁷ Greg. P²VM; om. CRPS

¹⁹⁸ re- ss V

79

*De hoc si¹⁹⁹ ignis purgatorius credendus sit qui post mortem animas a peccatis expurget.
Ex Dialogo Gregorii²⁰⁰*

Petri interrogatio²⁰¹. Discere vellem si post mortem ignis purgatorius²⁰² esse credendus est. Gregorius. In Evangelio Dominus dicit, Ambulate dum lucem habetis. Per prophetam quoque ait, Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adiuvi te. Quod Paulus apostolus exponens dixit, Ecce nunc tempus acceptabile, etc. Salomon quoque ait, Quodcumque potest manus tua facere, instanter operare, quia nec opus, nec²⁰³ ratio, nec scientia, nec sapientia erit apud inferos quo tu properas. David quoque ait, Quoniam in seculum misericordia eius. Ex quibus nimirum sentiis constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio presentatur. Sed tamen de quibusdam levibus culpis esse ante iudicium purgatorius ignis credendus est, eo quod Veritas ait, Quia si quis in Spiritum sanctum blasphemiam dixerit, neque in hoc seculo dimittetur ei, neque in futuro. In qua sententia datur intelligi quasdam culpas in hoc seculo, quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de uno negatur, consequenter intellectus patet quia de quibusdam conceditur. Sed tamen ut predixi hoc de parvis minimisque peccatis fieri posse credendum est, sicut est assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum cure rei familiaris, que vix sine culpa ab ipsis agitur, qui culpas qualiter declinare debeant sciunt, aut non in gravibus rebus error ignorantie, que cuncta etiam post mortem gravant, si adhuc in hac vita positus minime fuerint relaxata. Nam et cum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Si quis superedificaverit super hoc fundamentum, aurum,

et argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam, uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit; si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. Quamvis hoc de igne tribulationis in hac nobis vita adhibito possit intelligi, attamen si quis hec de igne future purgationis accipiat, pensandum sollicite est quia illum dixit per ignem posse salvari, non qui super hoc fundamentum ferrum, es, vel plumbum edificat, id est peccata maiora, et idcirco duriora, atque iam tunc insolubilia, sed ligna, fenum, stipulam, id est peccata minima atque levissima, que ignis facile consumit. Hoc tamen sciendum est quia illic saltem de minimis nil quisque purgationis obtinebit, nisi bonis hoc actibus in hac vita adhuc positus ut illic obtineat promereatur.
(lib. 4, c. 39) BD 20.68]

¹⁹⁹ ss C

²⁰⁰ Ex – Greg. om. V

²⁰¹ Petri interr. CPSL; P. V; PETRUS M

²⁰² ignis purg. CRLM; purg. PS; purg. ignis V

²⁰³ ss V

80

*Quod unus sit gehenne ignis, sed non uno modo omnes cruciet. Ex Dialogo Gregorii.²⁰⁴
Petri interrogatio²⁰⁵*

Queso te, Unus esse gehenne ignis credendus est, an quanta peccatorum diversitas fuerit, tanta quoque et ipsa estimanda sunt incendia esse preparata? Gregorius²⁰⁶. Unus quidem est gehenne ignis, sed non uno modo omnes cruciat peccatores. Uniuscuiusque etenim quantum exigit culpa, tantum illic sentietur pena. Nam sicut in hoc mundo sub uno sole multi consistunt, nec tamen eiusdem solis ardorem equaliter sentiunt, quia alius plus, atque alius minus estuat, ita illic in uno igne non unus est modus incendii, quia quod hic diversitas corporum, hoc illic agit diversitas peccatorum, ut et ignem non dissimilem habeant, et tamen eosdem singulos dissimiliter exurat.

(lib. 4, c. 43). BD 20.69]

²⁰⁴ Ex – Greg. om. V

²⁰⁵ Petri interr. CRPS; Petrus VM

²⁰⁶ Greg. P²VM; om. CRPS

81

Quot genera sint oblationis pro defunctis facienda. Ex dictis Augustini

Quatuor sunt genera oblationis, pro valde bonis gratiarum actiones sunt, hoc est, Deo gratias agunt quia bene vixerunt; pro non valde bonis, ut plena remissio fiat; pro non valde malis, propitiationes sunt, ut tolerabilior sit dampnatio; pro valde malis etsi nulla sunt adiumenta mortuorum, qualescumque consolationes vivorum sunt.

(Enchi. c. 110) BD 20.70]

82

*Cur sanctorum anime pro peccatoribus non orent, quando eos in igne eterno ardere prospexerint*²⁰⁷. *Ex Dialogo Gregorii. Petri interrogatio*²⁰⁸

Et ubi est quod sancti sint, si pro inimicis suis quos tunc ardere viderint non orabunt? quibus utique dictum est, Pro inimicis vestris orate? Gregorius. Orant²⁰⁹ pro inimicis suis eo tempore quo possunt ad fructuosam penitentiam eorum corda convertere, atque in ipsa conversione salvare. Quid enim aliud pro inimicis orandum est, nisi hoc quod apostolus ait, ut det illis Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem, et respiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem?²¹⁰ Et quomodo pro illis tunc orabitur²¹¹, qui iam nullatenus possunt ad iustitie opera ab iniquitate commutari?²¹² Eadem itaque causa est²¹³ non oretur tunc pro hominibus²¹⁴ eterno igne dampnatis, que nunc etiam causa est ut non orent sancti homines pro hominibus infidelibus²¹⁵ impiisque defunctis, nisi quia de eis quos utique deputatos eterno supplicio iam noverint, ante illum iam iudicis iusti conspectum orationis sue meritum cassari refugiunt? Quod si nunc quoque viventes iusti mortuis et dampnatis iniustis minime compatiuntur, quando adhuc aliquid iudicabile de sua carne sese perpeti etiam ipsi noverunt, quanto districtius tunc iniquorum tormenta respiciunt, quando ab omni vite corruptione exuti, ipsi iam iustitie vicinius atque arctius inherebunt? Sic quippe eorum mentes per hoc quod²¹⁶ iustissimo iudici inherent vis districtionis absorbet, ut omnino eis non libeat²¹⁷ quicquid ab illius eterne regule subtilitate discordat.
(*li. 4, c. 44*). *BD 20.71J*

²⁰⁷ -int M; -unt V

²⁰⁸ Petri interr. CRP; *om.* S; Petrus VM

²⁰⁹ Erant V

²¹⁰ PETRUS *add.* M

²¹¹ -itur CPVSL; -it M

²¹² GREGORIUS. *add.* M, *om.* CPVS

²¹³ causa est PVL; ratio cur M

²¹⁴ infidelibus *add.* V, *om.* PSLM

²¹⁵ eterno igne dampnatis – infidelibus] eterno igne dampnatis – ut non oretur pro diabolo angelisque eius eterno supplicio deputatis. Que nunc etiam infidelibus *in mg.* V²

²¹⁶ *in mg.* V

²¹⁷ libeat C (vel liceat *in mg.*)PV; liceat RSLM; [libeat] *add.* M²

83

*Quod duobus modis vita dicatur, duobus etiam mors intelligatur. Ex Dialogo Gregorii. Interrogatio Petri*²¹⁸

Non est iam quod responderi debeat aperte rationi, sed hec nunc questio mentem movet, Quomodo anima immortalis dicitur, dum constat quod in perpetuo igne moratur²¹⁹? Gregorius²²⁰. Quia duobus modis vita dicatur, duobus etiam modis mors debet intelligi. Aliud est namque quod in Domino vivimus, aliud vero quod in hoc quod conditi vel creati sumus, id est, aliud beate vivere, et aliud essentialiter. Anima itaque et mortalis esse intelligitur et immortalis. Mortalis quippe, quia beate vivere amittit. Immortalis autem, quia essentialiter vivere nunquam desinit, et nature sue vitam perdere non valet, nec cum in perpetua fuerit morte dampnata. Illic enim posita beata esse perdet, et esse non perdet. Ex qua re semper agitur²²¹ ut et mortem sine morte, et defectum sine defectu, et finem sine fine patiat.

(lib. 4, c. 45). BD 20.72]

²¹⁸ Petri int. CR; Int. Petri P; om. S; Petrus VM

²¹⁹ moratur CPV; moriatur RSM

²²⁰ Greg. P²VM; om. CRPS

²²¹ [cogitur] add. M²

84

*Quod electi seu reprobis ad loca communia deducantur in tormentis. Ex Dialogo Gregorii*²²²

Quod vero sive electi sive reprobis, quorum communis causa in opere fuerit, ad loca etiam communia deducantur, Veritatis verba nobis satisfacerent, etiam si exempla deessent. Ipsa quippe Veritas propter electos in Evangelio dicit, In domo Patris mei mansiones multe sunt. Si enim dispar in illa beatitudine eterna retributio non esset, una potius mansio quam multe essent. Multe ergo mansiones sunt, in quibus et distincti bonorum ordines propter meritorum consortium communiter letantur, et tamen unum denarium omnes laborantes accipiunt, qui multis mansionibus distinguuntur, quia et una est beatitudo quam illic percipiunt, et dispar retributionis qualitas, quam per opera diversa consequuntur. Que nimirum Veritas iudicii sui diem denuntians ait, Tunc dicam messoribus, Colligite zizania, et alligate ea in fasciculos ad comburendum. Messores quippe angeli zizania in fasciculos ad comburendum ligant, dum pares paribus in tormentis similibus sociant, ut superbi cum superbis, luxuriosi cum luxuriosis, avari cum avaris, fallaces cum fallacibus, invidi cum invidis, infideles cum infidelibus ardeant. Cum ergo similes in culpa ad tormenta similia adducantur, quia eos locis penalibus angeli deputant, quasi zizaniorum fasciculos ad comburendum ligant.

(lib. 4, c. 35) BD 20.73]

²²² om. V

85

De hoc quod in domo Dei multe mansiones sunt. Gregorius in Moralibus

In evangelio Veritas dicit, In domo patris mei mansiones multe sunt. Sed in eisdem multis mansionibus erit aliquo modo ipsa retributionum diversitas concors, quia tanta vis amoris in illa pace nos sociat ut quod in se quisque non acceperit, hoc se accepisse in alio exultet. Unde et non eque laborantes in vinea, eque cuncti denarium sortiuntur. Et quidem apud Patrem mansiones multe sunt, et tamen eundem denarium dispares laboratores accipiunt, quia una cunctis erit beatitudo letitie, quamvis non una sit omnibus sublimitas vite.

(lib. 4, c. 42) BD 20.74]

86

*Quod illum quem semel culpa ad penam pertrahit, misericordia ulterius ad veniam non reducat. Gregorius in Moralibus suis*²²³

Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos, non ascendet. Nubes quippe ad altiora suspenditur, sed densata vento impellitur ut currat; calore autem

solis dissipatur, ut evanescat. Sic nimirum corda sunt hominum que per accepte rationis ingenium ad alta emigrant; impulsa autem maligni spiritus flatu, pravis²²⁴ desideriorum suorum motibus huc illucque pertrahuntur, sed districta²²⁵ respectu superni iudicis quasi solis calore liquefiunt, et semel locis penalibus tradita ad operationis usum ultra non redeunt. Vir igitur sanctus elationis cursum defectumque humani generis exprimens dicit, Sicut consumitur nubes et pertransit, sic qui descendit ad inferos, non ascendet. Ac si aperte loqueretur, dicens, In altum currendo deficit, qui superbiendo ad interitum tendit; quem si semel culpa ad penam pertrahit, misericordia ulterius ad veniam non reducit. (lib. 8, c. 14). BD 20.75]

²²³ suis CPV; om. RSM

²²⁴ ss V

²²⁵ [districto] add. M²

87

Quod Deus dicatur²²⁶ zelans, dicatur iratus, dicatur penitens, dicatur misericors, dicatur prescius. Gregorius in Moralibus

Deus ergo quomodo zelans est, qui in custodienda castitate nostra nullo mentis cruciatu tangitur? Quomodo irascitur, qui in ulciscendis vitiis nostris nulla perturbatione animi commovetur? Quomodo est penitens, qui id quod semel fecerit, te fecisse nequaquam dolet? Quomodo habet misericordiam, qui nunquam cor miserum habet? Quomodo est prescius, dum nulla nisi que futura sunt presciantur? Et scimus quia Deo nichil futurum est, ante cuius oculos preterita nulla sunt, presentia non transeunt, futura non veniunt; quippe quia omne quod nobis fuit et erit in eius prospectu presto est, et omne quod presens est, scire potest potius quam prescire. Et tamen dicitur zelans, dicitur iratus, dicitur penitens, dicitur misericors, dicitur prescius. ut quia castitatem anime uniuscuiusque custodit, humano modo zelans vocetur, quamvis mentis cruciatu non tangatur, et quia culpas percutit, dicitur irasci, quamvis nulla animi perturbatione moveatur, et quia ipse immutabilis id quod voluerit mutat, penitere dicitur, quamvis rem mutet, consilium non mutet; et cum miserie nostre subvenit, misericors vocatur. (li. 20, c. 24) BD 20.76 adding, quamvis miseris subvenit - presens videt.]

²²⁶ dic. Deus marked for reversal C

88

Cur Deus suos electos sic permittat mori, ut non²²⁷ in vita illorum ostendat cuius sanctitatis sint. Ex Dialogo Gregorii. Interrogatio Petri. Responsio Gregorii²²⁸

Quid est hoc, queso te, quod omnipotens Deus sic permittit mori, quos tamen post mortem, cuius sanctitatis fuerint non patitur celari? Gregorius²²⁹. Cum scriptum sit, Iustus quacumque morte preventus fuerit, iustitia eius non auferetur ab eo; electi qui procul dubio ad perpetuam vitam tendunt, quid eis obest si ad modicum dure moriantur? Et est fortasse nonnunquam eorum culpa, licet minima, que in eadem debeat morte resecari. Unde fit ut reprobi potestatem quidem contra viventes accipiant, sed illis morientibus hoc in eis gravius vindicatur quod contra bonos potestatem sue crudelitatis acceperunt, sicut idem carnifex qui eumdem venerabilem diaconum viventem ferire permissus est; gaudere super mortuum permissus non est. Quod sacra quoque testantur eloquia. Nam vir Dei

contra Samariam missus, quia per inobedientiam in itinere comedit, hunc in eodem itinere leo occidit. Sed statim illic scriptum est, Quia stetit leo iuxta asinum, et non comedit de cadavere. Ex qua re ostenditur quod peccatum inobedientie in ipsa morte fuit laxatum, quia idem leo qui viventem presumpsit occidere, contingere non presumpsit occisum. Qui enim occidendi ausum habuit, de occisi cadavere comedendi licentiam non accepit, quia is qui culpabilis in vita fuit, punita inobedientia erat iam iustus ex morte. Leo ergo qui prius peccatoris vitam²³⁰ necaverat, custodivit postmodum cadaver iusti.
(lib. 4, c. 24) BD 20.77]

²²⁷ after illorum M, here CPS²; om. VS

²²⁸ Int. P., Gregorius respondit CS; Petri interr. R; Int. P. Resp. Greg. P; Petrus VM

²²⁹ Greg. P²VM; om. CRPS

²³⁰ ss V

89

Quod miseris mors fiat sine morte²³¹. Gregorius in Moralibus

Fit ergo miseris mors sine morte, finis sine defectu, quia et mors vivit, et finis semper incipit, et deficere defectus nescit. Quia igitur et mors perimit, et non extinguit; dolor cruciat, sed nullatenus pavorem fugat; flamma comburit, sed nequaquam²³² tenebras decutit²³³.
(lib. 9, c. 48) BD 20.78]

²³¹ fiat sine morte CPS; sine morte fiat M

²³² corr. fr. nequam V

²³³ quantum ad notitiam praesentis vite colligitur, supplicia ordinem non habent, quae non suam per omnia qualitatem tenent add. M, om. CPS with BD

90

Quod in inferno peccatoribus ad consolationem ignis non luceat²³⁴, sed ut magis torqueat. Gregorius in Moralibus

Quamvis illic ignis et ad consolationem non lucet²³⁵, et tamen ut magis torqueat, ad aliquid lucet. Nam sequaces quosque suos secum in tormento reprobi flamma illustrante usuri sunt, quorum amore deliquerunt, quatenus qui eorum vitam carnalem contra precepta Conditoris amaverunt, ipsorum quoque eos interitus in augmento sue dampnationis affligat.
(Proxime post ibidem ca. 49) BD 20.79]

²³⁴ corr. fr. liceat V

²³⁵ -et CVSM; -eat P

91

De eadem re. ²³⁶In Moralibus

Sicut ergo electis ignis ardere novit ad solatium, et tamen ardere ad supplicium nescit, ita e diverso gehenne flamma reprobis et nequaquam lucet ad consolationis gratiam, et tamen lucet ad penam, ut dampnatorum oculis supplicium et nulla claritate candeat, et ad doloris cumulum qualiter crucientur ostendat. Quid hic mirum si gehenne

ignem credimus habere supplicium simul obscuritatis et luminis, quando experimento novimus, quia et tedarum flamma lucet obscura? Tunc edax flamma comburit quos nunc carnalis delectatio polluit. Tunc infinite patens inferni barathrum devorat quos nunc inanis elatio exaltat; atque qui quolibet ex vitio hic voluntatem callidi persuasoris expleverunt, tunc cum suo duce reprobi ad tormenta perveniunt²³⁷ Et quamvis angelorum atque hominum longe sit natura dissimilis, una tamen pena implicat, quos unus in crimine reatus ligat.

(eodem cap.) BD 20.80]

²³⁶ Gregorius *add. C*, Gregoribus *add. R, om. PVSM*

²³⁷ (Ibidem, ca. 50) *add. M*²

92

Quod humana anima ita immortalis sit ut et mori²³⁸ possit et non possit²³⁹. Gregorius in Moralibus²⁴⁰

Quia ergo nostre immortalitatis²⁴¹ hoc tempus non ita ut male sit, sed ita perit ut non sit, querendum est quid sit quod non ita ut non²⁴² sit, sed ita perire optatur, ut male sit. Humana enim anima seu angelicus spiritus ita immortalis est, ut mori possit, ita mortalis ut mori non possit. Nam beate vivere, sive per vitium, sive per supplicium perdit, essentialiter autem vivere, neque per vitium, neque per supplicium amittit. A qualitate enim vivendi deficit, sed omnimodo subsistendi interitum nec moriens sentit. Ut ergo breviter dixerim, et immortaliter mortalis est, et mortaliter immortalis.

(lib. 4. c. 7). BD 20.81]

²³⁸ et *add. ss V*

²³⁹ sit ut - possit CPS; sit ut et mori possit, et ita mortalis ut mori non possit M

²⁴⁰ suis dicit *add. PV, om. CSM*

²⁴¹ immort- CRPS; mort- R²VM

²⁴² ut non ss V

93

Quod corporeus sit ignis gehenne, et non indigeat alia materia nisi reproborum cruciatu. Gregorius in suis²⁴³ Moralibus

Miro valde modo paucis verbis expressus est ignis gehenne. Ignis namque corporeus ut esse valeat ignis, corporeis indiget fomentis. Qui cum necesse est ut reservetur, per congesta ligna procul dubio nutritur, nec valet nisi succensus, esse, et nisi refotus, subsistere. At contra gehenne ignis cum sit corporeus, et in se missos reprobos corporaliter exurat, nec studio humano succenditur, nec lignis nutritur, sed creatus semel durat inextinguibilis, et succensione non indiget, et ardore non caret Bene ergo de hoc iniquo dicitur, Devorabit eum ignis qui non succenditur. Quia omnipotentis iustitia futurorum prescia ab ipsa mundi origine gehenne ignem creavit, qui in pena reproborum esse semel inciperet, sed ardorem suum etiam sine lignis nunquam finiret. Sciendum vero est quod omnes reprobi, quia et in anima et carne simul peccaverunt, illic in anima et carne pariter cruciantur.

(lib. 15, c. 14) BD 20.82]

²⁴³ suis CPS; *om. VM*

94

Cur anima in corpore manens et egrediens videri non possit. Ex Dialogo Gregorii

Quid mirum, Petre, si egredientem animam non vidisti, quam et manentem in corpore non vides? Nunquidnam modo cum mecum loqueris, quia in me videre non vales animam meam, idcirco me esse exanimem credis? Natura quippe anime invisibilis est, atque ita ex corpore invisibiliter egreditur, sicut in corpore invisibiliter manet. Petrus. Sed vitam anime in corpore manentis pensare possum ex ipsis motibus corporis, quia nisi corpori anima adesset, eiusdem membra corporis moveri non possent. Vitam vero anime post carnem in quibus motibus, quibusve operibus videam, dicas ut ex rebus visis esse colligam, quod videre non possum.

(li. 4, c. 5) BD 20.83]

95

Ut²⁴⁴ nullus dubitare debeat esse ea invisibilia que Deo invisibili subministrant. Ex Dialogo Gregorii

Sicut vis anime vivificat et movet corpus, sic vis divina implet que creavit omnia, et alia inspirando vivificat, aliis vero tribuit ut vivant, aliis hoc solummodo prestat ut sint. Quia vero esse non dubitas creantem et regentem, implentem et circumplectentem, transcendentem et subsistentem, incircumscriptum atque invisibilem Deum, ita dubitare non debes hunc invisibilia obsequia habere. Debent quippe ea que ministrant ad eius similitudinem tendere cui ministrant, ut que invisibili serviunt, esse invisibilia non dubitentur. Hec autem que esse credimus, nisi sanctos angelos et spiritus iustorum? Sicut ergo motum considerans corporis, vitam anime in corpore manentis perpendis animo, ita vitam anime excuntis a corpore perpendere debes a summo, quia potest invisibiliter vivere, quam oportet in obsequio invisibilis Conditoris manere. Petrus. Recte totum dicitur, sed mens refugit credere quod corporeis oculis non valet videre.

(Proxime post) BD 20.84]

²⁴⁴ Ut CPS; Quod M

96

Quod nulla visibilia videri vel cognosci possint, nisi per invisibilia. Ex Dialogo²⁴⁵ Gregorii

Cum Paulus dicat, Est enim fides sperandarum rerum substantia, argumentum non apparentum²⁴⁶, hoc veraciter dicitur credi quod non valet videri. Nam credi iam non potest quod videri potest. Ut tamen te breviter reducam ad te, nulla visibilia nisi per invisibilia videntur. Ecce enim cuncta corporea oculus tui corporis aspicit, nec tamen ipse corporeus oculus aliquid videret corporeum, nisi hunc res incorporea ad videndum acueret. Nam tolle mentem que non videtur, et incassum patet oculus qui videbat. Subtrahe animam corpori, remanent procul dubio oculi in corpore aperti. Si igitur per se videbant, cur discedente anima nichil vident? Hinc ergo intellige, quia quoque ipsa visibilia non nisi per invisibilia videntur. Ponamus quoque ante oculos mentis domum edificari, immensas moles levare, pendere magnas in machinis columnas, quis, queso te,

hoc opus operatur? Corpus visibile quod illas moles manibus trahit, an invisibilis anima que vivificat corpus. Tolle enim quod non videtur in corpore, et mox immobilia remanent cuncta, que moveri videbanturabilia corpora metallorum. Qua in re pensandum est quia in hoc quoque mundo visibili, nichil nisi per creaturam invisibilem disponi potest. Nam sicut omnipotens Deus aspirando vel implendo ea que ratione subsistunt, et vivificat et movet invisibilia, ita ipsa quoque invisibilia implendo movent, atque sensim vivificant²⁴⁷ carnalia corpora que videntur. Petrus.²⁴⁸ Istis fateor allegationibus libenter victus, prope nulla iam esse hec visibilia existimare compellor; qui prius in me infirmantium personas suscipiens de invisibilibus dubitabam. Itaque placent cuncta que dicis; sed tamen sicut vitam anime in corpore manentis ex motu corporis agnosco, ita vitam anime post corpus apertis quibusdam rebus attestantibus agnoscere cupio.
(*ibidem*) BD 20.85]

²⁴⁵ Dial. CPM; diabolo [*sic*] S

²⁴⁶ -tum CPS; -tium M

²⁴⁷ sens. viv. CPS; sensificant M, [sensim vivificant] *add.* M²

²⁴⁸ In *add.* V

97

*Quod incorporeus spiritus in inferno a corporeo igne affligatur. Ex Dialogo Gregorii*²⁴⁹

Si viventis hominis incorporeus spiritus tenetur in corpore, cur non post mortem cum incorporeus spiritus sit, etiam corporeo igne teneatur? Petrus. In vivente quolibet idcirco incorporeus spiritus tenetur in corpore, quia vivificat corpus.

(*lib. 4, c. 29*) BD 20.86]

²⁴⁹ Ex – Greg. *om.* V

98

*Quod incorporeus spiritus vivificare possit, et ibi teneri²⁵⁰ ubi a corporeo²⁵¹ cruciatur igni. Ex Dialogo Gregorii*²⁵²

Si incorporeus spiritus, Petre, in hoc teneri potest quod vivificat, quare non penaliter et ibi teneatur ubi mortificatur? Teneri autem per ignem spiritum hominis dicimus, ut in tormento ignis sit vivendo atque sen tiendo. Ignem namque eo ipso patitur, quod videt, et quia cremari se aspicit, crematur. Sicque fit ut res corporea incorpoream exurat, dum ex igne visibili ardor ac dolor invisibilis trahitur, ut per ignem corporeum mens in incorporea etiam incorporea flamma crucietur. Quamvis colligere ex dictis evangelicis possumus quia incendium anima non solum videndo, sed etiam experiendo patiatur. Veritatis etenim voce dives mortuus in inferno dicitur sepultus. Cuius anima quia in igne teneatur insinuat vox divitis qui Abraham deprecatur, dicens, Mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui inquam, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. Dum ergo divitem peccatorem dampnatum Veritas in ignibus perhibet, quis iam sapiens reproborum animas teneri ignibus neget? Petrus. Ecce ratione et testimonio ad crudelitatem flectitur animus, sed dimissus iterum ad rigorem redit. Quomodo enim res incorporea a re corporea teneri atque affligi possit²⁵³ ignoro.

(*Proxime post*) BD 20.87]

²⁵⁰ -eri CPS; -ere M

²⁵¹ *corr. fr.* corpore V

²⁵² Greg. CPM; *om.* S; Ex – Greg. *om.* V

²⁵³ possit C²?RPVM; posset C; pos set S

99

De apostatis spiritibus, quod non incorporei²⁵⁴ credendi sint²⁵⁵. Ex Dialogo Gregorii²⁵⁶

Dic, queso te, apostatas spiritus a celesti gloria deiectos, corporeos an incorporeos esse suspicaris²⁵⁷? Petrus. Quis sane sapiens esse spiritus corporeos dixerit.²⁵⁸
(*Ibidem*) BD 20.88]

²⁵⁴ non incorporei CR²PS; non corporei R; incorpore M; incorporei V

²⁵⁵ cred. sint CPV²; cred. sunt V; sint S; sint cred. M

²⁵⁶ Ex Dial. Greg. CRPS; Gregorius M

²⁵⁷ -aris CRM; -ari PS

²⁵⁸ Petrus. Quis – dix. *in mg.* V²

100

Quod gehenne ignis corporeus esse²⁵⁹ credendus sit. Ex Dialogo Gregorii²⁶⁰

Gehenne ignem esse corporeum, an incorporeum fateris?²⁶¹ Petrus. Ignem gehenne corporeum esse non ambigo, in quo corpora certum est cruciari.
(*Ibidem*) BD 20.89]

²⁵⁹ *om.* V

²⁶⁰ Ex Dial. Greg. CRPV; Gregorius SM

²⁶¹ Quod gehenne – Greg. Gehenne – fateris *in mg.* V²

101

De hoc quod scribitur, Deum nemo vidit unquam, et qualiter illud intelligendum sit. Gregorius in Moralibus²⁶²

Deum nemo vidit unquam²⁶³. Rursumque cum testamenti veteris Patres intueor, multos horum, teste ipsa sacre lectionis historia, Deum vidisse cognosco. Vidit quippe Iacob Dominum, et ait, Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Vidit Moises Dominum, de quo scriptum est, Loquebatur Dominus ad Moisen facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum. Vidit Dominum Iob qui dixit, Auditus auris audivi te, nunc autem oculus meus videt te. Vidit Isaias Dominum qui ait, Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum. Vidit Micheas Dominum qui dicit, Vidi Dominum sedentem super solium suum, et omnem exercitum celi assistentem ei a dextris et a sinistris. Quid ergo est quod tot veteris testamenti patres Deum se vidisse testati sunt, et tamen de hac sapientia que Deus est, dicitur, Abscondita est ab oculis omnium viventium. Et Iohannes ait, Deum nemo vidit unquam, nisi hoc quod patenter datur intelligi, quia quandiu hic mortaliter vivitur, videri per quasdam imagines Deus potest, sed per ipsam nature sue speciem non potest, ut anima gratia spiritus afflata per figuras quasdam Deum videat, sed ad ipsam vim eius essentie non pertingat? Hinc est quod Iacob qui Deum se vidisse testatur, hunc non nisi in

angelo vidit. Hinc est quod Moises qui cum Deo facie ad faciem loquitur, sicut loqui solet homo ad amicum suum, inter ipsa verba sue locutionis dicit, Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum manifeste, ut videam te. Certe enim si Deus non erat cum quo loquebatur, ostende mihi Deum diceret, et non ostende temetipsum. Si autem Deus erat cum quo loquebatur facie ad faciem, cur petebat videre quem videbat? Sed ex hac eius petitione colligitur quia eum sciebat per incirscriptam nature sue claritatem cernere quem iam ceperat per quasdam imagines videre, ut sic superna essentia mentis eius oculis adesset, quatenus ei ad eternitatis visionem nulla imago creata temporaliter interesset. Et viderunt ergo patres testamenti veteris Dominum, et tamen iuxta Iohannis vocem, Deum nemo vidit unquam. Et iuxta beati Iob sententiam, Sapientia, que Deus est, abscondita est ab oculis omnium viventium quia in hac mortali carne consistentibus, et videri potuit per quasdam circumscriptas imagines, et videri non potuit per incirscriptum lumen eternitatis. Sin vero a quibusdam potest in hac adhuc mortali carne consistentibus, sed tamen inestimabili virtute crescentibus, quodam contemplationis acumine eterna Dei claritas videri potest²⁶⁴.

(lib. 18, c. 37) BD 20.90]

²⁶² suis *add.* PV, *om.* CRSM

²⁶³ inquit Iohannes *add.* M, *om.* CPS

²⁶⁴ potest CPS; etc M

102

*De duplici pena dampnatorum. Ex dictis Isidori*²⁶⁵

Duplex dampnatorum pena est in gehenna, quorum et mentem urit tristitia, et corpus flamma iuxta vicissitudinem²⁶⁶, ut qui²⁶⁷ mente tractaverunt quod perficerent corpore, simul et animo puniantur et corpore. Ignem gehenne ad aliquid lumen habere, et ad aliquid non habere, hoc est, habere lumen ad dampnationem, ut videant impii unde doleant, et non habere ad consolationem, ne videant unde²⁶⁸ gaudeant. Apti fit comparatio de camino trium puerorum, ad exemplum ignis gehenne. Nam sicut ille ignis non arsit ad trium puerorum supplicium, et arsit ad comburenda ligamina vinculorum, ita ignis gehenne et lucebit miseris ad augmentum penarum, ut videant unde doleant, et non lucebit ad consolationem, ne videant unde gaudeant. Inter huius vite et future infelicitatis miseriam multa discretio est. Illic enim et miseria est propter cruciationem dolorum, et tenebre propter lucis aversionem. Quorum unum in hac vita, id est miseria, est, aliud non est. In inferno autem utrumque est.

(li. I De summo bono, c. 31) BD 20.91]

²⁶⁵ Ex dict. Is. CRPM; Isidorus S

²⁶⁶ iuxta vic. RPSM; vic. C; iuxta vicissitudine V; [iuxta vicissitudine] *add.* M

²⁶⁷ quia V

²⁶⁸ *in mg.* V

103

De penis impiorum. Ex dictis eiusdem

Sicut fasciculi lignorum ad combustionem²⁶⁹ similibus colligantur, ita in die iudicii similis culpe rei suis similibus iungentur, ut ex equo pena constringat quasi in

fasciculum, quos actio similes fecit in malum. Sicut unusquisque sanctus in futuro²⁷⁰ iudicio pro quantitate virtutum glorificabitur, ita et unusquisque impius pro quantitate facinorum condemnabitur. Nec deerit in supplicio futuro dampnationis ordo, sed iuxta qualitatem criminum discretio erit penarum, propheta firmante. De charorum suorum quoque suppliciis additur etiam pena defunctis, sicut apud inferos diviti sermo predicat evangelicus, sicut pro augendo Iude supplicio dicit etiam psalmus, Commotione moveantur filii eius, et mendicent. Impii ex hoc durius²⁷¹ in iudicio puniendi sunt mentis dolore, ex quo visuri sunt iustos glorie beatitudinem meruisse. Cunctis videntibus est precipitandus diabolus, quando sub aspectu omnium bonorum angelorum et hominum, cum eis qui de parte eius erunt, in ignem eternum mittendus est. Dum sublatus fuerit diabolus ut dampnetur, multi electi, qui in corpore sunt inveniendi, Domino ad iudicium veniente, metu concutiendi sunt, videntes tali sententia impium esse punitum, quo terrore purgandi sunt, quia si quid eis ex corpore adhuc peccati remanserit, metu ipso quo diabolum dampnari conspiciunt, purgabuntur. Hinc est quod ait Iob, Cum sublatus fuerit timebunt angeli, et territi purgabuntur. Multos perire posse ex eis in die iudicii, qui nunc electi esse videntur et sancti, dicente Propheta, Vocabit Dominus iudicium ad ignem, et devorabit abissum multam, et comedet partem domus. Pars quippe domus devorabitur, quia illos etiam infernus absorbebit, qui nunc se esse in preceptis celestibus gloriantur. De quibus et Dominus ait, Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, in nomine tuo demonia eiecimus. virtutes multas fecimus? Tunc confitebor illis, quia nunquam novi vos. Discedite a me, qui operamini iniquitatem; nescio qui estis.

(*ibid. ca. 32) BD 20.92]*

²⁶⁹ de *add. M, om. CPS*

²⁷⁰ *ss V*

²⁷¹ *ss V*

104

De Antichristo. Ex dictis eiusdem

Omnis qui secundum professionis sue²⁷² normam, aut non vivit aut aliter docet, Antichristus est. Plerique autem Antichristi tempora non visuri sunt, et tamen in membris Antichristi inveniendi sunt. Antequam veniat Antichristus, multa membra eius precesserunt, et prave actionis merito caput proprium prevenerunt, secundum Apostoli sententiam, qui iam iniquitatis misterium operari illum affirmat, etiam antequam reveletur. Magnitudo signorum faciet²⁷³ sub Antichristo, ut electi, si fieri potest, in errorem mittantur. Sed si electi, quomodo sunt in errorem mittendi? Ergo ibunt in errorem titubationis ad modicum, propter multitudinem prodigiorum; non tamen deiciendi sunt a stabilitate sua terrorum impulsu atque signorum. Unde et ideo ponitur, si fieri potest, quia electi perire non possunt, sed cito resipiscentes cordis errorem religione coercebunt, scientes predictum esse a Domino ut, dum hoc fecerint adversarii, non conturbentur sancti. Tam mira facturus est prodigia et signa dum venerit Antichristus, ut etiam electis quoddam cordis gignatur scrupulum, quod tamen cito exsuperet in illis ratio, per quam scient in deceptionem reproborum, et electorum probationem eadem fieri signa. In quo tempore per patientiam gloriosi erunt sancti, non per miracula sicut sancti martires fuerunt priores. Illi enim et persecutores sustinebunt, et facientes prodigia. Proinde et

durius bellum sustinebunt, quia non solum contra persequentes, sed etiam contra miraculis corruscantes dimicaturi sunt. Gravius sub Antichristi temporibus contra ecclesiam deseuiet Sinagoga, quam in ipso adventu Salvatoris Christianos est persecuta. Dum in martires diabolus iam exercuerit magnam crudelitatem etiam ligatus, crudelior tamen erit sub Antichristi temporibus, quando etiam erit solvendus. Nam si tanta ligatus facere potuit, quanta solutus faciet? Quanto propinquius finem mundi diabolus videt, tanto crudelius persecutiones exercet, ut quia se continuo dampnandum conspicit, socios sibi multiplicet cum quibus gehenne ignibus addicatur. Quanto breve tempus videt diabolus sibi restare²⁷⁴ ut dampnetur, tanto in magna persecutionis ira movetur, divina iustitia permittente, ut glorificentur iusti, sordidentur iniqui, et²⁷⁵ ut diabolo durior crescat damnationis sententia.

(*ibid.* ca. 28) BD 20.93]

²⁷² prof. sue CPS; Christiane prof. M

²⁷³ [fiet] *add.* M

²⁷⁴ *ss* V

²⁷⁵ *erased* C

105

*Quod ante diem iudicii etiam electi casuri sint*²⁷⁶ *in adventu Antichristi. Gregorius in Moralibus*²⁷⁷

In diebus eius stupebunt novissimi, et primos invadet horror. Tanta enim tunc contra iustos²⁷⁸ iniquitate effrenabitur ut etiam electorum corda non parvo pavore feriantur. Unde scriptum est, Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi. Quod videlicet dicitur, non quia electi casuri sunt, sed magnis terroribus trepidaturi. Tunc vero contra eum certamen iustitiae et novissimi electi habere narrantur et primi, quia videlicet et hi qui in fine mundi electi reperiuntur, in morte carnis prosternendi sunt; et illi etiam qui a prioribus mundi partibus processerunt, Henoch scilicet et Elias ad medium revocabuntur, et crudelitatis eius sevitiam in sua adhuc mortali carne passuri sunt. Huius vires in tantam potestatem²⁷⁹ laxatas novissimi obstupescunt, et primi metuunt, quia, licet iuxta hoc quod spiritu superbie sublevatur, omnem temporalem eius potestatem despiciunt, iuxta hoc tamen quod ipsi adhuc in carne mortali sunt, in qua cruciari temporaliter possunt, ipsa que fortiter tolerant, supplicia perhorrescunt, ita ut in eis uno eodemque tempore et constantia ex virtute sit, et pavor ex carne, quia etsi electi sunt, ut tormentis vinci nequeant, per hoc tamen quod homines sunt, et ipsa metuunt tormenta²⁸⁰.

(*li.* 14. c. 12) BD 20.94]

²⁷⁶ casuri sint (sunt S) CPS; periclitabuntur M

²⁷⁷ Greg. - Mor. CRM; Greg. - Mor. suis PV; *om.* S

²⁷⁸ [nos] *add.* M²

²⁷⁹ potestate *ss* V

²⁸⁰ quae vincunt *add.* M, *om.* CPS

106

²⁸¹ *De Antichristo. Gregorius in Moralibus*²⁸²

Videt²⁸³ enim quod in fine mundi Satan hominem ingrediens, quem sacra Scriptura Antichristum appellat, tanta elatione extollitur, tanta virtute principatur, tantis

signis et prodigiis in sanctitatis ostensione elevatur ut argui ab homine eius facta non valeant, quia cum potestate terroris adiungit etiam signa ostense sanctitatis. Et ait, Quis arguet coram eo viam eius? Quis videlicet hominum illum increpare audeat, cuius visum ferre pertimescit? Sed tamen eius viam non solum Elias et Henoch, qui in eius exprobrationem ad medium deducuntur, sed etiam omnes electi arguunt dum contempnunt, dum virtute mentis eius malitie resistunt.

(*li. 15, c. 28*) *BD 20.95*

²⁸¹ Item *add. M, om. CRPS*

²⁸² suis *add. P, om. CVSM*

²⁸³ -det CPS; -dit M

107

*Item de Antichristo. Gregorius in Moralibus suis dicit*²⁸⁴

Hoc in loco homo humana sapiens²⁸⁵ dicitur, sed cum plus sint omnes quam innumerabiles, querendum nobis est cur ante se innumerabiles, et post se omnes trahere dicatur, nisi quod antiquus hostis reprobum tunc hominem ingressus, cunctos quos carnales invenerit sub sue iugum ditionis rapit, qui et nunc priusquam appareat, innumerabiles quidem, non tamen omnes carnales trahit, quia quotidie a carnali opere ad vitam multi revocantur, adque statum iustitie, alii per brevem, alii per longam penitentiam redeunt, et nunc innumerabiles rapit cum falsitatis sue stupenda hominibus signa non exhibet; cum vero coram carnalium oculis miranda eis prodigia fecerit, post se tunc non innumerabiles, sed omnes trahit, quia qui bonis presentibus delectantur, potestati illius se absque retractione subiciunt. Sed sicut prefati sumus, quia plus est omnem hominem quam innumerabiles trahere, cur prius dicitur quod omnem trahit, et post in augmento innumerabiles subiiciuntur? Ratio namque expetit ut prius quod minus est, et post in augmento quod maius est diceretur. Sed sciendum quia in hoc loco plus fuit innumerabiles dixisse quam omnes. Post se enim omnem hominem trahit, quia in tribus annis et dimidio omnes quos in studiis vite carnalis invenerit, iugo sue dominationis²⁸⁶ astringit. Ante se vero innumerabiles traxit, quia per quinque millia, et adhuc amplius annorum curricula, quamvis carnales omnes trahere minime potuit; multo tamen plures sunt in tam longo tempore hi, quos ante se innumerabiles rapit, quam omnes quos in tam brevi tempore rapiendos invenerit. Bene ergo dicitur, Post se omnem hominem trahit, et ante se innumerabiles, quia et tunc minus tollit, cum omnes tulerit, et nunc amplius diripit, cum corda omnium invadit.

(*li. 15 c. 30*). *BD 20.96*

²⁸⁴ suis dic. CPS; *om. VM*

²⁸⁵ sapiens CPVS; sapientia M

²⁸⁶ [dampnationis] *add. M²*

108

Quod in novissimis omnes Israelite²⁸⁷ per predicationem Elie converti debeant. Gregorius in Moralibus²⁸⁸

Sed²⁸⁹ extremo Israelite omnes ad fidem cognita Elie predicatione concurrunt, atque ad eius protectionem quem fugerant redeunt, et tunc illud eximium multiplici aggregatione populorum convivium celebratur.

(Decerptum videtur ex li. 35, cap. 15) BD 20.97]

²⁸⁷ omnes Isr. CPV²S; omnes V; Isr. omnes M

²⁸⁸ suis *add.* P, *om.* CRVSM

²⁸⁹ in *add.* RP²V, *om.* CPSM

109

De hoc, cur in hac vita²⁹⁰ sepius bonis male sit. Gregorius in Moralibus suis²⁹¹

Cum valde occulta divina sint iudicia, cur in hac vita nonnunquam bonis male sit, malis bene, tunc occultiora sunt, cum et bonis hic bene est, et malis male. Nam cum bonis male est, malis bene, hoc fortasse deprehenditur, quia et boni si qua deliquerunt, hic recipiunt, ut ab eterna plenius dampnatione liberentur, et mali bona que pro hac vita faciunt hic inveniunt, ut ad sola in posterum tormenta pertrahantur. Unde et ardenti in inferno diviti dicitur, Memento, fili, quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala. At cum bonis hic bene est, et malis male, incertum valde fit utrum boni ideo bona accipiant, ut provocati ad aliquid melius crescant, an iusto latentique iudicio hic suorum operum remunerationem percipiant, ut a premiis vite sequentis inanescant; et utrum malos idcirco adversa feriant, ut ab eternis suppliciis corrigendo defendant, an hic eorum pena incipiat, ut quandoque complenda eos ad ultima gehenne tormenta perducant.

(lib. 5, ca. 1) BD 20.98]

²⁹⁰ hac vita CPM; vita hac S

²⁹¹ in Mor. suis CP; *om.* V; in Mor. RSLM

110

Quod etiam omnes²⁹² resurgere debeant ad tormenta, non ad iudicium. Gregorius in Moralibus suis²⁹³

Resurgunt vero impii²⁹⁴ infideles, sed ad tormenta, non ad iudicium. Non enim eorum tunc²⁹⁵ causa discutitur, quia ad conspectum districti iudicis iam cum dampnatione sue infidelitatis accedunt. Professionem vero fidei retinentes, sed professionis opera non habentes, redarguuntur ut pereant. Qui vero nec fidei sacramenta tenuerunt, increpationem Iudicis in extrema examinatione non audiunt, quia preiudicati infidelitatis sue tenebris, eius quem despexerant invectione redargui non merentur. Illi saltem verba Iudicis audiunt, quia eius saltem fidei verba tenuerunt; isti in²⁹⁶ dampnatione sua eterni Iudicis nec verba percipiunt, quia eius reverentiam nec verbo tenus servare voluerunt. Illi legaliter pereunt, quia sub lege positi peccaverunt; istis in perditione sua de lege nichil dicitur, quia nichil legis habere conati sunt.

(lib. 26, c. 24). BD 20.99]

²⁹² impii *add.* P²V, *om.* CRPSM

²⁹³ Greg. - suis CPV; *om.* S; Greg. - Mor. RM

²⁹⁴ vero impii CS; vero impii et R; vero impios et P; ergo impii et V; etiam omnes M

²⁹⁵ ss V

²⁹⁶ ss V

111

*Quod omnes homines resurgere debeant. Augustinus dicit*²⁹⁷

Omnium hominum erit resurrectio. Si omnium erit, ergo omnes moriuntur, ut mors in Adam data²⁹⁸ omnibus eius filiis dominetur, et maneat illud privilegium in Domino, quod de eo specialiter dicitur, Non dabis sanctum tuum videre corruptionem. Hanc rationem maxima Patrum turba tradente suscepimus. Verum quia sunt et alii eque catholici et eruditi viri, qui credunt anima in corpore manente immutandos ad incorruptionem et immortalitatem eos qui in adventu Domini vivi inveniendi sunt, et hoc eis reputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponant, non morte, quolibet quis acquiescat modo, non est hereticus nisi ex contentione hereticus fiat. Sufficit enim in ecclesie lege carnis resurrectionem credere fieri²⁹⁹ de morte.

(*De ecclesi. dogma., c. 7*). BD 20.100]

²⁹⁷ dicit CPV; om. RSM

²⁹⁸ [ab Adam ducta] add. M²

²⁹⁹ fieri CPS; futuram M

112

*De eadem re*³⁰⁰. *Item*³⁰¹ *Augustinus*

Quod autem dicimus in Simbolo in adventu Domini vivos et mortuos iudicandos, non iustos tantum ac peccatores significari, sicut Diodorus putat, sed et vivos eos qui in carne inveniendi sunt, credimus. Qui ob hoc morituri creduntur vel immutandi, sicut alii volunt, ut suscitati continuo vel reformati a mortuis iudicentur³⁰².

(*ibid. cap. 8*) BD 20.101]

³⁰⁰ De eadem re CPVS; Quomodo intelligatur quod vivi et mortui dicuntur iudicandi M

³⁰¹ Item CRPV; om. S; Idem M

³⁰² [cum ante mortuis iudicentur, sic hodie Aug.] add. M²

113

*Quod angeli apostate et impii homines post tormenta quasi suppliciiis expurgati, non iustorum societati*³⁰³ *donentur*³⁰⁴

Post resurrectionem et iudicium non credamus restitutionem futuram, quam Origenes delirat, ut demones vel impii homines post tormenta, quasi suppliciiis expurgati, vel illi in angelicam qua creati sunt redeant dignitatem, vel isti iustorum societate donentur, eo quod hoc divine conveniat pietati, ne quid ex rationalibus³⁰⁵ pereat creaturis, sed quolibet modo salvetur. Sed nos credamus ipsi Iudici omnium, et retributori iusto qui dixit, Impii ibunt in supplicium eternum, iusti autem in vitam eternam, ut percipiant fructum operum suorum. Et iterum, Ite in ignem eternum, qui paratus est diabolo et angelis eius³⁰⁶.

(*ibid., c. 9*). BD 20.102]

³⁰³ non iust. soc. CPVS; iustorum societate non M

³⁰⁴ Item Aug. *add. M, om. CPS*

³⁰⁵ -bi- ss V

³⁰⁶ (Ibid.) *add. M*

114

Quod resurrectio fieri debeat in etate perfecte iuventutis que profectu non indigeat. Ex dictis Isidori

Inchoatio pacis sanctorum est in hac vita, non perfectio. Tunc autem erit plenitudo pacis, dum ad Dei contemplationem absorpta carnis infirmitate convaluerint. Resurrectio mortuorum, ut Apostolus ait, in virum perfectum, in mensuram etatis plenitudinis Christi futura est, in etate scilicet iuventutis que profectu non indiget, et absque inclinatione defectus in perfectione ex utraque parte et plena est et robusta. Quamvis nunc filiorum Dei nomine homines fideles vocentur, tamen ex eo quod hanc servitatem corruptionis patiuntur adhuc iugo servitutis addicti, sunt accepturi plenam filiorum Dei libertatem, dum corruptibile hoc induerit incorruptionem. Nunc Deus per speculum agnoscitur, in futuro autem quisque electus facie ad faciem presentabitur, ut ipsam speciem contempletur, quam nunc per speculum videre conatur. In hac vita electorum numero ad dexteram pertinentium, et reproborum qui ad sinistram ituri sunt, ecclesiam Dei compleri dicitur, in fine autem seculi zizania a frumento disiungi.

(*li. 1 de summo bono, cap. 29) BD 20.103]*

114A (CRPVS)

Quod districtus³⁰⁷ iudex ad iudicium veniens peccatorem videat ut feriat non ut salvet. Gregorius in Moralibus³⁰⁸

In iudicium quidem³⁰⁹ Dominus veniens peccatorem videt³¹⁰ ut feriat, sed non videt ut³¹¹ ad largiendam salutis gratiam cognoscat. Culpas examinat et vitam pereuntium ignorat.

BD 20.104]

³⁰⁷ *obsc. corr. R*

³⁰⁸ *cf 17.115 (M)*

³⁰⁹ quidem CPVS; quippe R

³¹⁰ licet *add. and canc. R*

³¹¹ *om. R*

115

Quod Deus ad iudicium veniens ad feriendum videt et ad salvandum non videt³¹². Gregorius in Moralibus

Districtus Iudex ad iudicium veniens, et ad salvandum non videt, et ad feriendum videt, quia quem in presenti vita dispensationis sue miseratione non respicit, respiciendo postmodum per iustitiam extinguit. Nunc enim peccator quisque Deum non metuit et vivit, blasphematur et proficit, quia scilicet misericors Creator quem expectando vult corrigere, aspiciendo non vult punire, sicut scriptum est, Dissimulans peccata hominum propter penitentiam. Sed tunc peccator cum respicitur non subsistit, quia cum districtus

Iudex merita subtiliter inquirat, reus ad tormenta non sufficit. Quamvis hoc etiam iustorum voci congruit, quorum mens semper sollicita venturo examini intendit. Omne enim quod agunt metuunt, dum caute considerant ante quantum Iudicem stabunt. Intuentur potentiam illius magnitudinis, et pensant quanto reatu constricti sunt proprie infirmitatis. Enumerant mala proprii operis, et contra hec exaggerant bona gratie Conditoris. Considerant prava quam districte iudicet, bona opera quam subtiliter penset, et perituros se absque ambiguitate presciunt, si remota pietate iudicentur. Quia hoc ipsum quoque quod iuste videmur vivere culpa est, si vitam nostram cum indicat, hanc apud se divina misericordia non excusat.

(li. 8, ca. 13) BD 20.105]

³¹² Deus - videt CPS; Item V; districtis iudex ad iudicium veniens, peccatorem videat ut feriat, non ut salvet M

116

Quod in die iudicii duo ordines in quatuor dividantur³¹³. Ex dictis Isidori

Due sunt differentie vel ordines hominum in iudicio, hoc est electorum et reprobatorum. Qui tamen dividuntur in quatuor. Perfectorum ordo unus est, qui cum Deo iudicat, et alius qui iudicatur. Utrique tamen cum Christo regnabunt. Similiter ordo reprobatorum partitur in duo, dum hi qui intra ecclesiam sunt mali iudicandi sunt et dampnandi. Qui vero extra ecclesiam inveniendi sunt, non sunt iudicandi, sed tantum dampnandi. Primus igitur eorum ordo qui iudicantur et pereunt, opponitur illi ordini bonorum, de quo sunt qui iudicantur et regnant. Secundus eorum ordo qui non iudicantur et pereunt, opponitur illi ordini perfectorum, in quo sunt hi, qui non iudicantur et regnant. Tertius ordo eorum qui iudicantur et regnant, illi ordini contrarius est, de quo sunt qui iudicantur et pereunt. Quartus ordo eorum qui non iudicantur et regnant, opponitur illi contrario ordini, in quo illi sunt qui non iudicantur et pereunt³¹⁴. Gemina punitur sententia impius, dum aut hic pro suis meritis cecitate percutitur ne veritatem videat, aut dum in fine dampnabitur ut debitas penas³¹⁵ exolvat.³¹⁶

(li. 1 de summo bono, cap. 30) BD 20.106]

³¹³ -antur CPS; -entur M

³¹⁴ opponitur illi ordini - pereunt at foot of leaf S

³¹⁵ ss V

³¹⁶ persolvat V

117

Quod liber vite sit ipsa visio advenientis Iudicis, quia quicquid quis fecerat³¹⁷, ipso viso statim intelliget³¹⁸

Libri aperti sunt, et alius liber apertus est, qui est vite, et iudicati sunt mortui ex his que scripta erant in libris. Liber namque vite est ipsa visio advenientis Iudicis, in quo quasi scriptum est omne mandatum, quia quisquis eum viderit, mox teste conscientia quicquid non fecit intelligit. Libri aperti referuntur, quia iustorum tunc vita conspicitur, in quibus mandata celestia opere impressa cernuntur. Et iudicati sunt mortui ex his que scripta erant in libris, quia in ostensa vita iustorum, quasi in expansione librorum legunt bonum quod ipsi agere noluerunt, atque ex eorum qui fecerunt comparatione dampnantur.

Ne ergo unusquisque tunc videns eos, quod non fecit defleat, nunc in eis quod imitetur attendat; quod quidem facere³¹⁹ non cessant.

(lib. 24, c. 9. Vide Aug. lib. 20 de civitate Dei, cap. 14) BD 20.107]

³¹⁷ -erat CPVS; -erit M

³¹⁸ -get CPVM; -geret S. Gregorius in Moralibus add. M, om. CPVS

³¹⁹ electi add. M, om. CPS

118

De gloria sanctorum post mortem. Ex dictis Isidori

Non faciet in futurum cor miserum iustorum³²⁰ compassione dampnatorum condolendi affectio; ubi tantum erit sanctorum de Dei contemplatione gaudium ut tristitie nullum tribuat introitum. Sicut comparatus color candidus nigro colori fit pulchrior, ita sanctorum requies comparata dampnationi malorum gloriosior erit; sic iustitia iniustitie, sic virtus vitio. Crescit ergo sanctorum gloria, dum debita dampnantur impii pena. Post resurrectionem sanctis in carne promissa est celorum ascensio, dicente ad Patrem Christo, Volo ut ubi ego sum, et ipsi sint mecum. Si enim membra capitis sumus, et unus in se et in nobis est Christus, utique ubi ipse ascendit, et nos ascensuri sumus.

(lib. 1 de summo bono, cap. 33) BD 20.108]

³²⁰ ex add. M, om. CPS

119

Quod finito iudicio incipiat³²¹ esse celum³²² novum, et terra nova³²³. Ex dictis eiusdem

Ut ait beatus Augustinus, peracto finitoque iudicio tunc esse desinet hoc celum et hec terra, quando incipiet esse celum novum et terra nova. Mutatione namque rerum, non omnimodo interitu transibit hic mundus. Unde et Apostolus dicit, Preterit enim figura huius mundi, figura ergo preterit, non natura.

(Aug. l. 20 De civitate Dei, ca. 14) BD 20.109]

³²¹ -iat CPS; -iet M

³²² celum RP²VSM; seculum CP

³²³ terra nova CRV; nova terra P; terra nove M

120

Contra eos qui dicunt si, post factum iudicium, erit conflagratio mundi, ubi tunc esse poterunt sancti, qui non contingantur flamma incendii. Ex dictis eiusdem

Hanc questionem beatus Augustinus dissolvit. Querat, ait, forsitan aliquis si post factum iudicium mundus iste ardebit, antequam pro illo celum novum et terra nova reponantur, eo ipso tempore conflagrationis eius, ubi erunt sancti, cum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit? Possumus respondere futuros esse in superioribus partibus, quo ita non ascendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis erunt corpora ut illic sint ubi esse voluerint, sed nec ignem conflagrationis illius pertimescent immortales atque incorruptibiles facti, sicut virorum trium corruptibilia corpora atque mortalia in camino ardenti illesa vivere potuerunt.

(Aug. li. 20 de civi. Dei, cap. 18) BD 20.110]

121

³²⁴Sane cavendum est ne quisquam³²⁵ existimet infanda illa crimina, qualia qui agunt regnum Dei non possidebunt, quotidie perpetranda, et elemosinis quotidie redimenda. In melius est quippe vita mutanda, et per elemosinas de peccatis preteritis est propitiandus Deus, non ad hoc emendus quodammodo, ut ea semper liceat impune committere. Nemini enim dedit laxamentum peccandi, quamvis miserando deleat iam facta peccata, si non satisfactio congrua neglegatur.

(*Ench. c. 70*).

³²⁴ Ut nullus se putet elemosynis peccata sua posse redimere, nisi studeat vitam suam corrigere. Augustinus *add. M*

³²⁵ quisq- CP²VM; quicq- PS

122

71³²⁶

De quotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine quibus hec vita non ducitur, quotidiana oratio fidelium satisfacit. Eorum est enim dicere, Pater noster, qui es in celis, qui iam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu sancto. Delet omnino hec oratio minima et quotidiana peccata. Delet et illa a quibus vita fidelium etiam scelerate gesta, sed penitendo in melius mutata discedit, si quemadmodum veraciter dicitur, Dimitte nobis debita nostra, quoniam non desunt que dimittantur, ita veraciter dicatur, Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, id est, fiat quod dicitur. Quia et ipsa elemosina est veniam petenti homini ignoscere.

(*ibi. cap. 71*)

³²⁶ 71 PVS; Cap. 71 CR; Levia peccata Dominica nobis dimitti oratione, si tamen debitoribus nostris ita dimittimus, sicut et nobis dimitti volumus. Aug. M

123

72³²⁷

Ac per hoc ad omnia que utili misericordia fiunt, valet quod Dominus ait, Date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis. Non solum autem qui dat esurienti cibum, sitiendi potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitium, fugienti latibulum, egro vel incluso visitationem, captivo redemptionem, debili subiectionem, ceco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliranti³²⁸ consilium, et quod cuique necessarium est indigenti, verum etiam qui dat veniam peccanti, elemosinam dat. Et qui emendat verbere in quem potestas datur, vel coercet aliqua disciplina, et tamen peccatum eius quo ab illo lesus aut offensus est, dimittit ex corde, vel orat ut ei dimittatur, non solum in eo quod dimittit atque orat, verum etiam in eo quod corripit, et aliqua emendatoria pena plectit, elemosinam dat, quia misericordiam prestat. Multa enim bona prestantur invitis, quando eorum consulitur utilitati non voluntati, quia ipsi sibi inveniuntur esse inimici, amici vero eorum potius illi quos inimicos putant, et reddunt errando mala pro bonis, cum reddere mala Christianus non debeat, nec pro malis. Multa

itaque sunt genera elemosinarum, que cum facimus, adiuvamur ut dimittantur nobis nostra peccata³²⁹.

(*ibi. c. 72*)

³²⁷ 72 PVS; Cap. 72 CR; Quod non solum tunc elemosyna detur, quando solatium aliquod indigenti, sed etiam quando vel venia peccanti, vel disciplina datur erranti. Aug. M

³²⁸ deliranti CPVS; deliberanti [deliranti] M

³²⁹ nost. pecc. CPS; pecc. nost. V; debita nostra M

124

73³³⁰

Sed ea nichilominus que³³¹ ex corde dimittimus quod in nos quis peccavit. Minus enim magnum est erga eum esse benevolum, sive etiam beneficium, qui tibi nichil mali fecerit; illud multo grandius et magnificentissime bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult, et si potest facit, tu bonum semper velis, faciasque cum possis, audiens dicentem Iesum, Diligite inimicos vestros; benefacite eis qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos persequuntur. Sed dona perfectorum³³² sunt ista filiorum Dei, quo quidem se debet omnis fidelis extendere, et humanum animus ad hunc affectum orando Deum, secumque agendo luctandoque perducere.

(*ibid., c. 73*)

³³⁰ 73 CPVS; Perfectorum esse filiorum Dei, retribuere bona pro malis. Aug. M

³³¹ nihilominus que CPVS; nihil est maius qua M

³³² [sed quoniam perfectorum, sic August.] *add.* M²

125

74³³³

Tamen quia hoc tam magnum bonum tante multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cum in oratione Dominica dicitur, Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, procul dubio verba sponsionis huius implentur, si homo qui nondum ita profecit ut iam diligat inimicum, tamen quando rogatur ab homine qui peccavit in eum, ut ei dimittat, dimittit ei ex corde, quia etiam sibi roganti vult utique dimitti cum orat et dicit, Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, id est, sic dimitte debita nostra rogantibus nobis, sicut nos dimittimus rogantibus debitoribus nostris.

(*Proxime post*)

³³³ 74 CPVS; Quomodo ab imperfectis impleantur verba Dominice orationis, Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus, etc. Aug. M

126

³³⁴Sane qui sceleratissime vivunt, nec curant talem vitam moresque corrigere, et inter ipsa facinora et flagitia sua elemosinas frequentare non cessant, frustra sibi ideo blandiuntur, quoniam Dominus ait, Date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis. Hoc enim quam late pateat non intelligunt, sed ut intelligant, attendant quibus dixerit, nempe in evangelio sic scriptum est, Cum loqueretur, rogavit illum quidam Phariseus ut pranderet apud se, et ingressus recubuit. Phariseus autem cepit intra se reputans dicere

quare non baptizatus esset ante prandium. Et ait Dominus ad illum, Nunc, vos Pharisei, quod deforis est calicis et catini mundatis, quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate. Stulti, nonne qui fecit id quod foris est, etiam id quod intus est fecit? Verumtamen quod. superest, date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis. Ita ne hoc intellecturi sumus, ut Phariseis non habentibus fidem Christi, etiam si non in eum crediderint, nec renati fuerint ex aqua et Spiritu sancto, munda sint omnia, tantum si elemosinas dederint, sicut isti eas dandas putant, cum sint immundi omnes quos non mundat fides Christi, de qua scriptum est, Mundans fide corda eorum. Et dicat apostolus, Immundis autem et infidelibus nichil est mundum, sed polluta sunt eorum mens et conscientia. Quomodo ergo Phariseis omnia munda essent, si elemosinas darent, et fideles non essent? Aut quomodo infideles³³⁵ essent, si in Christum credere, atque in eius renasci gratia voluissent³³⁶? Et tamen verum est quod audierant, Date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis.

(*ibid. ca. 75*)

³³⁴ Quod nihil valeat elemosyna quando non corrigitur vita. Aug. *add. M*

³³⁵ inf. CPVS; fideles M, [infideles] *add. M²*

³³⁶ vol. CPVS; noluisent M, [voluissent] *add. M²*

127

75³³⁷

Iam vero qui eum in quem peccavit hominem rogat, si peccato suo movetur ut roget, non est adhuc deputandus inimicus, ut eum diligere sit difficile, sicut difficile erat quando inimicitias exercebat.

(*ibi. ca. 74*)

³³⁷ 75 CPVS; Quod non sit vocandus inimicus qui veniam rogare disponit. Aug. M

128

76³³⁸

Quisquis autem roganti et peccati sui penitenti non ex corde dimittit, nullo modo existi met a Domino sua peccata dimitti, quoniam mentiri veritas non potest. Quem vero Evangelii lateat auditorem, sive electorem quis dixerit, Ego sum veritas? Qui cum docuisset orationem, hanc in ea positam sententiam vehementer commendavit, dicens. Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester celestis delicta vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra. Ad tam magnum tonitruum qui non expergiscitur, non dormit, sed mortuus est. Et tamen potens est ille etiam mortuos excitare.

(*Proxime post*)

³³⁸ 76 CPVS; Non remitti peccata nisi remittenti ex corde in se peccanti M

129
78³³⁹

Qui enim³⁴⁰ vult ordinate dare elemosinam a seipso debet incipere, et eam sibi primum dare. Est enim elemosina opus misericordie, verissimeque dictum est, Miserere anime tue placens Deo. Propter hoc renascimur, ut Deo placeamus cui merito displicet quod nascendo contraximus. Hec est prima elemosina quam nobis dedimus, quoniam nos ipsos miseros per miserantis Dei misericordiam requisivimus, iustum iudicium eius confitentes, quo miseri effecti sumus, de quo dicit Apostolus, Iudicium quidem ex uno in condemnationem. Et magne caritati eius gratias agentes, de qua idem ipse dicit gratie predicator, Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, ut et nos veraciter de nostra miseria iudicantes, et Dei caritatem quam donavit ipse, diligentes³⁴¹, pie recteque vivamus. Quod iudicium et caritatem Dei cum Pharisei preterirent, decimabant tamen propter³⁴² elemosinas quas faciebant, etiam queque minutissima fructuum suorum. Et ideo non dabant elemosinam a seipsis incipientes, secumque prius misericordiam facientes, sicut isti eas dandas putant. Propter quem dilectionis ordinem dictum est, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Cum ergo increpasset eos quod forinsecus se lavarent, intus autem rapina et iniquitate pleni essent, admonens quamdam elemosinam quam sibi homo debet primitus dare, et interiora mundare, Verumtamen, inquit, quod superest, date elemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis. Deinde ut ostenderet quid admonuisset, et quid ipsi facere non curarent, ne illum putarent elemosinas eorum ignorare, sed ve vobis, inquit Phariseis, tanquam diceret, Ego quidem commonui vos ad elemosinam dandam, per quam vobis munda sint omnia, sed ve vobis qui decimatis mentham, et rutam, et omne olus, has enim novi elemosinas vestras, ne de illis me vos nunc admonuisse arbitremini, et preteritis iudicium et caritatem Dei. Qua elemosina possetis ab omni inquinamento interiori mundari, ut vobis munda esent et corpora que lavatis, hoc est enim omnia, et interiora scilicet et exteriora. Sicut alibi legitur, Mundate que intus sunt, et que foris sunt munda erunt. Sed ne istas elemosinas que fiunt de fructibus terre respuisse videretur, Hec, inquit, oportuit facere, id est, iudicium et caritatem Dei, et illa non preterire, id est, elemosinas fructuum terre novorum³⁴³.

(*ibid.* c. 76)

³³⁹ 78 CPVS; Item quomodo largienda sit elemosyna. Augustinus M

³⁴⁰ enim CPS; autem M

³⁴¹ Dei caritatem quam – dilig. *in mg.* V²

³⁴² propter CPS; preter [propter] M

³⁴³ terre novorum CPS; terrenorum M

130
79³⁴⁴

Non ergo se fallant, qui per elemosinas quaslibet largissimas fructuum suorum, vel cuiusque pecunie impunitatem se emere existimant in facinorum suorum immanitate ac flagitiorum nequitia permanendo. Non solum enim hec faciunt, sed ita diligunt ut in eis semper optent, tantum si possint, impune versari. Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam, et qui odit animam suam non est misericors, sed crudelis. Diligendo eam quippe secundum seculum, odit eam secundum Deum. Si ergo vellet ei dare elemosinam, per quam munda illi essent omnia, odisset eam secundum seculum, et diligeret secundum

Deum.³⁴⁵ Nemo autem dat elemosinam quamlibet, nisi unde det ab illo accipiat qui non eget. Et ideo dictum est, Misericordia eius preveniet me.
(*ibid. c. 77*)

³⁴⁴ 79 CPVS; Ne quis impunitatem sibi peccandi dari putet, elemosynam dando. Aug. M

³⁴⁵ Si ergo vellet ei – Deum *in mg, marked for insertion after sed crudelis above V*²

131
80³⁴⁶

Que sint autem levia, que gravia peccata, non humano sed divino sunt pensanda iudicio. Videmus enim quedam ab ipsis quoque apostolis ignoscendo fuisse concessa, quale illud est quod venerabilis Paulus coniugibus ait, Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi, et iterum in idipsum revertimini, ne vos tentet Satanas propter incontinentiam vestram. Quod putari posset non esse peccatum, misceri scilicet coniugi, non filiorum procreandorum causa, quod bonum est nuptiale, sed carnalis etiam voluptatis, ut fornicationis, sive adulterii, sive cuiusquam alterius immunditie mortiferum malum, quod turpe est etiam dicere, quo potest tentante Satana libido pertrahere, incontinentium devitet infirmitas. Posset ergo, ut dixi, hoc putari non esse peccatum, nisi addidisset, Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Quis autem iam esse peccatum neget, cum dari veniam facientibus apostolica auctoritas fateatur? Tale quiddam est ubi dicit, Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens, iudicari apud iniquos, et non apud sanctos? Et paulo post, Secularia igitur iudicia, si habueritis, inquit, eos qui contemptibiles sunt in ecclesia, hos collocate ad iudicandum. Ad reverentiam vobis dico, Sic non est inter vos quisquam sapiens, qui possit fratrem suum iudicare³⁴⁷. Sed frater cum fratre iudicio contendit, et hoc apud infideles. Nam et hic posset putari iudicium habere adversus alterum non esse peccatum, sed tantummodo id extra ecclesiam velle iudicari, nisi secutus adiungeret, Iam quidem omnino delictum est inter vos, quia iudicia habetis vobiscum. Et ne quisquam ita hoc excusaret, ut diceret iustum se habere negotium, sed iniquitatem se pati, quam velit a se iudicum sententia removeri, continuo talibus cogitationibus vel excusationibus occurrit atque ait, Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini? Ut ad illud redeatur quod Dominus ait, Si quis voluerit tunicam tuam tollere, et iudicio tecum contendere, dimitte illi et pallium. Et alio loco, Qui abstulerit, inquit, tua, noli repetere. Prohibuit itaque suos de secularibus rebus cum aliis habere iudicium; ex qua doctrina apostolus dicit esse delictum. Tamen cum sinit in ecclesia talia iudicia finiri inter fratres, fratribus iudicantibus, extra ecclesiam vero terribiliter vetat, manifestum est etiam hic quid secundum veniam concedatur infirmis. Propter hec atque huiusmodi peccata, et alia, licet iis minora, que fiunt verborum et cogitationum offensionibus, apostolo Iacobo confitente ac dicente, In multos enim offendimus omnes, oportet ut quotidie crebroque oremus Deum, atque dicamus, Dimitte nobis debita nostra, nec in eo quod sequitur mentiamur, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.
(*Ibid., ca. 78.*)

³⁴⁶ 80 CPVS; Pro inimicis similiter ut pro maximis peccatis orandum. Aug. M

³⁴⁷ fratrem suum iudicare CPV; inter vos fratrem suum iudicare S; inter fratrem suum iudicare M, [inter fratrem et fratrem iudicare] *add.* M²

13281³⁴⁸

Sunt autem quedam que levissima putarentur, nisi in Scripturis demonstrarentur opinione graviora. Quis enim dicentem fratri suo, Fatue, reum gehenne putaret, nisi Veritas diceret? Cui tamen vulneri subiecit continuo medicinam, preceptum fraterne reconciliationis adiungens; mox quippe ait, Si ergo offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, etc. Aut quis estimaret quam magnum peccatum sit³⁴⁹ dies³⁵⁰ observare et menses, et annos, et tempora, sicut observant qui certis diebus, sive annis, sive mensibus, volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum vanas doctrinas hominum fausta vel infausta existiment tempora, nisi huius mali magnitudinem ex timore Apostoli pensarem, qui talibus ait, Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis.

(*Ibid. ca. 79*)

³⁴⁸ 81 CPVS; Quaedam esse peccata gravia, quae ab hominibus levia putantur. Augustinus M

³⁴⁹ *om. V*

³⁵⁰ *in mg. C*

13382³⁵¹

Huc³⁵² accedit quod peccata quamvis magna et horrenda, cum in consuetudinem venerint, aut parva, aut nulla esse creduntur, usque adeo ut non solum non occultanda, verum etiam iam predicanda ac diffamanda videantur. Quando sicut scriptum est, Laudatur peccator in desideriis anime sue, et qui iniqua gerit, benedicitur. Talis in divinis libris iniquitas clamor vocatur, sicut habes apud Isaiam prophetam de vinea mala, Expectavi, inquit, ut faceret iudicium, fecit autem iniquitatem, et non iustitiam, sed clamorem. Unde est et illud in Genesi, Clamor Sodomorum et Gomorrheorum multiplicatus est. Quia non solum iam apud eos non puniebantur illa flagitia, verum etiam publice velut lege frequentabantur. Sic nostris temporibus ita multa mala, etsi non talia in apertam consuetudinem iam venerunt ut pro his non solum excommunicare aliquem laicum non audeamus, sed nec clericum degradare. Unde cum exponerem ante aliquot annos Epistolam ad Galatas, in eo ipso loco ubi ait Apostolus, Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis, exclamare compulsus sum, Ve peccatis hominum! que sola inusitata exhorrescimus, usitata vero pro quibus abluendis Filii Dei sanguis effusus est, quamvis tam magna sint, ut omnino claudi contra se faciant regnum Dei, sepe vivendo omnia tolerare, sepe tolerando nonnulla etiam facere cogimur; atque utinam, o Domine, non omnia que non potuerimus prohibere, faciamus. Sed vide³⁵³ utrum me immoderatus dolor incaute aliquid compulerit dicere.

(*ibid. c. 80*).

³⁵¹ 82 CPVS; Quale peccatum clamor in scriptura sancta appelletur. August. M

³⁵² Huc CPVS; Hinc M

³⁵³ [videro] *add. M²*

134
83³⁵⁴

Hoc nunc dicam, quod quidem et in aliis opusculorum meorum locis sepe iam dixi. Duabus ex causis peccamus, aut nondum videndo quid facere debeamus, aut non faciendo quod debere fieri iam videmus. Quorum duorum illud ignorantie malum est, hoc infirmitatis. Contra que quidem pugnare nos convenit, sed profecto vincimur, nisi divinitus adiuvemur, ut non solum videamus quid faciendum sit, sed etiam accedente sanitate delectatio iustitia vincat in nobis earum rerum delectationes, quas vel habere cupiendo, vel amittere metuendo, scientes videntesque peccamus; iam non solum peccatores, quod eramus etiam cum per ignorantiam peccabamus, verum etiam legis prevaricatores, cum id non facimus quod faciendum esse iam novimus, vel facimus quod non faciendum esse iam scimus. Quapropter non solum si peccavimus ut³⁵⁵ ignoscat, propter quod dicimus, Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, verum etiam ne peccemus ut rogat³⁵⁶, propter quod dicimus, Ne nos inferas in tentationem. Ille rogandus est, cui dicitur in psalmo, Dominus illuminatio mea, et salus mea, ut illuminatio detrahat ignorantiam, salus infirmitatem.

(ibid. c. 81)

³⁵⁴ 83 CPVS; 82 R; Quod duabus ex causis peccemus. Augustinus M

³⁵⁵ *om. V*

³⁵⁶ ut rogat CPS; ut regat R; protegat V; concedat M, [ut regat] *add. M*²

135
84³⁵⁷

Nam et ipsa penitentia quando digna causa est secundum morem ecclesie ut agatur, plerumque infirmitate non agitur. Quia et pudor timor est displicendi, dum plus delectat hominum estimatio quam³⁵⁸ iustitia, qua se quisque humiliat penitendo. Unde non solum cum agitur penitentia, verum etiam ut agatur Dei misericordia necessaria est. Alioquin non diceret Apostolus de quibusdam, Ne forte det illis Deus penitentiam. Et ut Petrus amare fleret, premisit evangelista et ait, Respexit eum Dominus.

(ibid. c. 82)

³⁵⁷ 84 CRPVS; Sine misericordia Dei hominem infructuosam agere poenitentiam. Aug. M

³⁵⁸ *S ends*

136
85³⁵⁹

Qui vero³⁶⁰ in ecclesia remitti peccata non credens, contempnit tantam divini muneris largitatem et in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, reus est illo irremissibili peccato in Spiritum sanctum, in quo Christus peccata dimittit. De qua questione difficili in quodam propter hoc solum conscripto libello, enucleatissime, quantum potui, disputavi.

(ibid. ca. 83)

³⁵⁹ 85 CRPV; Irremissibile fore peccatum illius, qui non credit in ecclesia sancta posse omnia peccata dimitti. Augustinus M

³⁶⁰ vero PVM; cum C; cumque R

137

De rebus ad venerabilem locum pertinentibus non alienandis

Omnes omnino sacerdotes a rerum ecclesiasticarum alienatione se absteineant, penas timentes quas Leoniana constitutio minatur, id est, ut is quidem qui comparaverit rem loco venerabili, reddat cuius et antea fuerat, scilicet cum fructibus aliisque emolumentis, que in medio tempore facta sunt. Economus autem ecclesie qui prestare omne lucrum ex huiusmodi prohibita alienatione senserit, vel qui ecclesie dampnum effecerit, a ministerio submoveatur, ita ut in posterum economus non sit. Non solum autem ipse, sed etiam successores eius hac lege teneantur, sive archieconomus alienaverit, sive respiciens alienantem episcopum non prohibuerit, multo magis si consenserit. Tabellionem, qui talia interdicta instrumento conscripsit, perpetuo exilio tradi oportet. Magistratus autem qui eadem instrumenta admiserunt, et officiales qui operam dederunt, monumentis intimentur, et donationes vel certe alienationes actis intervenientibus infirmentur. Non solum magistratus, sed etiam dignitates alie facultatibus suis cedant. Remittit autem constitutio ea que in preterito tempore acta sunt. Excipit autem quosdam contractus, quos in sequentibus exponit capitulis, per quos ecclesiarum immobiles res alienari possunt. Xenodochium, id est, locus venerabilis, in quo peregrini suscipiuntur;³⁶¹ ptochotrophium, id est, locus venerabilis, in quo pauperes et infirmi homines pascuntur; nosocomium, id est, locus venerabilis, in quo egroti homines curantur; orphanotrophium, id est, locus venerabilis, in quo parentibus orbiati pueri pascuntur; gerontocomium, id est, locus venerabilis, in quo pauperes, et propter senectutem solam infirmi homines curantur; brephothrophium, id est, locus venerabilis in quo infantes aluntur.

Jul. epit. 7.1, cf above 3.183]

Explicit liber canonum³⁶²

³⁶¹ Senodochium id est – suscipiuntur *in mg.* V²

³⁶² Expl. liber Deo gratias. Amen *here C; after next canon R; Expl. lib. can P; a series of .; as end marker V; Finis M*

C² *adds*

[*]x concilio Triburiensi]*

[*]i quis in atrio ecclesie pugnam committit, aut homicidium fecerit, quicquid pro emunitate ecclesie violata emendandum altario solvatur, cuiuscumque fuerit illa ecclesia. BD 3.196; above 3.113*

C(fo.333ra)R(fo. 339rb)L *add*

*Item de eodem.*¹ *Iohannes episcopus Anselmo Lemovecine*² *ecclesie*

Ad limina beatorum Petri et Pauli apostolorum principum – fo. 339ra – aliquatenus separari debuisse.

[cf 1. 306 above]

¹ *Item de eodem R; om. C*

² *Lemon- C*

C (another hand, for which see Somerville, 1994)

Ex synodo habita Rome in consistorio Lateranensi a beato Eugenio papa. Ubi clerici consistere debeant

Necessaria etenim res existit ut - exornet quam dehonestet.

C. Rome 826 c 7

Domnus Urbanus II papa. Due leges sunt, una publica, alia privata

Publica lex est que a sanctis patribus - estis sub lege.

JL 5760

Idem Urbanus papa secundus

Mandamus et mandantes universaliter interdicimus - in choro maneat.

C 19 q 3 c 2

Pascalis papa II Rothoni preposito et ceteris fratribus S. Fridiani

Vite regularis propositum in primitiva ecclesia - est regno Dei. Data Lateranis ii n' Martii

JL 6492

Ex concilio Calixti pape II habito Remis

Sanctorum patrum exempla sequentes et - auctoritate apostolica prohibemus.

C. Lateran I (1123); cf Councils and Synods i(2) 728-30, Brett in Proceedings of the Berkeley Congress (1985) 13-28.

Ex decretis Euticiani pape cap. ix

Episcopus in synodo residens post congruam - tali sacramento constringat.

JK +153; BD 1.91 [etc]

Ex eodem

Amodo in antea quicquid nosti - te Deus adiuvet.

JK +153; BD 1.92-3 [etc]

Item ex decretis Euticiani

Videte fratres ut Domino reddatis iuramenta - vestra fiat damnatio.

cf BD 1.94 [etc]

Statuta concilii a Will' Cantuariensi archiepiscopo et sancte Romane ecclesie legato apud

Westmon' celebrati anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi MCXXVII, regni vero

Henrici gloriosi regis Anglorum anno xxvii

Ecclesias et ecclesiastica beneficia, prebendas - vel cattinis nigris.

C. Westminster (1127): Councils and Synods i(2) 746-9

[Henricus rex primus s. xvi]

Henricus rex Anglie archiepiscopis, episcopis, abbatibus - comite Cestrie apud Lundoniam.

ibid. 749